FORMAȚIILE PREMORFOLOGICE DIN LIMBA ROMÂNĂ VECHE

DE

DRAGOȘ MOLDOVANU

Pe la 1849, Aron Pumnul condamna antepunerea determinantului și encliza verbului în virtutea faptului că „firea limbei nicidecît nu sufere"[1]. Este greu de precizat ce înțelegea el prin „firea limbei", după cum la fel de greu este, pentru noi, să pătrundem sensul metaforei „țesătura limbei cea din lontru" a primilor filologi. A egaliza aceste metafore cu noțiunea modernă a sistemului ar fi mai mult decît imprudent, deși, considerate ca atare, ele ar putea fi utilizate și astăzi ; baza lor conceptuală este însă diferită.

Într-adevăr, fenomenele în discuție nu angajează cu nimic sistemul funcțional (=sistemul) al limbii române, fiind în egală măsură posibile. Ceva mai mult, în prima jumătate a secolului al XIX-lea, ele se realizau și în sistemul normal (=norma), deși cu o frecvență inferioară procedeelor recomandate de profesorul bucovinean. Opunîndu-le „firea limbei", Pumnul era subiectiv, întrucît prezenta argumentul normativ, *de necesitate* (=„unica realizare care trebuie impusă") ca pe un argument structural, *de fapt* (=„unica posibilitate realizată") ; fenomene periferice erau considerate ca abateri de la sistem. Rezultă de aici că actualizarea acestei terminologii, departe de a se reduce la o simplă echivalență a unor termeni empirici cu termeni lingvistic-operanți, implică, practic, o reanaliză a materialului.

Parcurgînd literatura consacrată primelor traduceri românești, sîntem șocați de marele număr al calificativelor de acest gen, care se aplică mai ales topicii și vizează, în primul rînd, fenomenul de separare a formațiilor morfosintactice. Aceste așa-zise *dislocări* ar fi „nefirești și contrare spiritului limbii românești"[2], „cu totul nenaturale și contrare spiritului limbii românești" (N. Drăganu)[3], „neobișnuite spiritului limbii noastre" (Ștefan Pașca)[4], „străi-

[1] Aron Pumnul, *Urmarea părților cuvîntului în construcțiile limbei românești*, în vol. *Aron Pumnul. Voci asupra vieții și însemnătății lui*, Cernăuți, 1889, p. 147.

[2] N. Drăganu, *Un fragment din cel mai vechi molitvenic românesc*, în DR. II, 1921—1922, p. 293.

[3] Idem, *Două manuscripte vechi : Codicele Todorescu și Codicele Marțian. Studiu și transcriere*, București, 1914, p. 138.

[4] Ștefan Pașca, *O tipăritură munteană necunoscută din sec. al XVII-lea : cel mai vechi ceaslov românesc. Studiu istoric și de limbă*, București, 1939, p. 60.

BDD-A1446 © 1977-1978 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.25 (2026-09-15 02:12:12 UTC)

ine de spiritul limbii noastre" (Al. Rosetti)[5], „neromânești" (Ovid Densusianu)[6], „străine limbii noastre" (Ștefan Giosu)[7], făcînd dovada unei „limbi false, artificiale, cu sunete și flexiuni românești, dar cu sintaxă paleoslovenică" (Petre V. Haneș)[8].

Unii termeni, cum ar fi *spiritul (firea) limbii*, *(ne)firesc*, au o ambiguitate intrinsecă, dată de îndelungata lor odisee în lingvistica preștiințifică. Alții, limpezi la prima vedere, devin ambigui prin context sau prin sinonimia lor: *neobișnuit* ar părea o indicație de frecvență, dar se aplică fenomenelor considerate a fi proprii „spiritului limbii" (sau „limbii române") ; *artificial* și *nenatural* ar putea avea în vedere opoziția [*stilistic* : *normal*], ca în vechile gramatici și retorici, însă sinonimia cu „limba falsă" și „contrar spiritului limbii" dezorientează ; *neromânesc* poate indica originea străină, dar ca sinonim cu „străin limbii noastre" și mai ales cu „străin de spiritul limbii noastre" devine cu totul altceva.

În mod paradoxal, acești termeni s-au bucurat de o îndelungată tradiție, poate tocmai în virtutea ambiguității lor, care facilita etichetări rapide, diminuînd, în același timp, responsabilitatea aprecierii. *Spiritul limbii* sau *limba română* pot indica atît sistemul („limba funcțională") cît și norma („limba standard") sau chiar pe amîndouă împreună („limba istorică"), așa încît abaterile pot fi interpretate în trei direcții. Astăzi însă, cînd „cercetarea istoriei limbii nu se poate concepe în afara noțiunii de structură lingvistică și de sistem lingvistic"[9], formulele „passe-partout" nu mai pot avea o valoare operantă : este necesară o reanaliză a fenomenelor topice respective, pentru a le preciza natura definindu-le în termeni proprii. Chestiunea terminologiei se dovedește a fi, și de această dată, o problemă de fond, iar nu de opțiune, cu atît mai mult cu cît ea nu reflectă o situație obiectivă, ci rezultă din proiecția în trecut a normativismului modern.

După normele gramaticii contemporane, conjuncția-morfem a conjunctivului (*să*), prepoziția-morfem a infinitivului (*a*) și auxiliarele (*a fi* și *a avea*) se caracterizează printr-o remarcabilă coeziune cu nucleul verbal, care limitează posibilitățile de inserție la numai cinci adverbe (*și*, *mai*, *tot*, *cam* și *prea*)

---

[5] Al Rosetti, *Istoria limbii române*, IV—VI, București, 1966, p. 304.

[6] Ovid Densusianu, *Evoluția estetică a limbii române*, [curs lit.], București, 1929—1930, p. 115. Cf. și Constantin Damianovici, *Artă și literatură. Pagini critice*, București, 1914, p. 195 ; Șt. Pașca, *Pînea pruncilor*, în DR. X_2, p. 323 ; Al. Rosetti, *Istoria limbii române de la origini pînă în secolul al XVII-lea*, București, 1968, p. 563 și urm.

[7] Ștefan Giosu, *Limba textelor juridice din secolul al XVII-lea*, în „An. șt. ale Univ. «Al. *I.* Cuza» din Iași", serie nouă, secț. III, t. IX, 1963, p. 122.

[8] Petre V. Haneș, *Studii și cercetări*, București, [1928], p. 116. O poziție diferită pare a avea Elena Berea-Găgeanu, care, referindu-se la disocierile viitorului în secolul al XVI-lea (de felul „de *văm* și întru năpăști *cădea*" din *Cazania* a II-a a lui Coresi), afirmă că se produc „în mod firesc" (*Observații privind structura și evoluția viitorului în limba română*, în LR XXI, 1972, p. 509). Autoarea se pronunță în trecere asupra fenomenului, fără a-și pune problema deosebirilor de frecvență dintre construcțiile „dislocate" și cele sudate, evidente dacă se compară traducerile de texte religioase cu documentele istorice și cu traducerile libere de texte heterodoxe.

[9] Al. Rosetti, *Tratatul de istorie a limbii române*, în SCL XVI, 1965, p. 5.

BDD-A1446 © 1977-1978 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.25 (2026-09-15 02:12:12 UTC)

și la formele atone ale pronumelor reflexive și personale[10]. Este un stadiu apropiat de fuziune, care a determinat-o pe Valeria Guțu Romalo să le numească, exagerînd, „afixe mobile"[11]. În fapt, este vorba de un raport intermediar între *heterosintagmatic* și *homosintagmatic*, manifestat în combinația pe care V. Șerban o numește „sintagmoid", adică „un grup de două sau mai multe secvențe, clar distincte formal, care alcătuiesc împreună un singur termen, nuclear sau determinant"[12]. În această categorie se includ și combinațiile la care participă așa-zisele *elemente conjuncte* (pronumele reflexive și personale atone) care, cînd se află în procliză, sînt disociabile prin aceleași adverbe[13], sau negația ca morfem verbal (sau „particulă" nonautonomă[14]), separabilă prin formele pronominale atone și prin adverbele *mai*, *tot*, *prea*, *nici*, *cumva* și *chiar*. Cu excepția acestor incidenți, orice separare a functivilor, fie că se face sau nu prin termenii grupului sintactic al verbului, constituie, din perspectiva gramaticii contemporane, o *dislocare morfosintactică*.

Față de normele actuale descrise, vechile traduceri prezintă o particularitate frapantă : ele dezmembrează frecvent formațiile morfosintactice,

---

[10] Valeria Guțu Romalo, *Morfologie structurală a limbii române*, București, 1968, p. 35, 179, 182, 183, 185, 186, 195. Aceste posibilități de inserție fuseseră relevate și de către H. Tiktin (*Gramatica română. Etimologia și sintaxa*[3], București, 1945, p. 212 § 465 și p. 213 § 468), Silviu Gr. Berejan (*Asupra prepoziției a cu infinitivul*, în CL III, 1958, supl., p. 109), *Gramatica limbii române*[2], II, București, 1963, p. 449. În cazul infinitivului și în cazul conjunctivului este posibilă și inserția adverbului de negație *nu*.

[11] Argumentele autoarei (disociabilitatea redusă, paradigmă imperfectă, lipsa unor caracteristici proprii verbului — în cazul auxiliarelor —, posibilități combinatorii limitate, atenuarea sau dispariția valorii sintactice inițiale) sînt susceptibile de o obiecție fundamentală: ele demonstrează lipsa autonomiei sintactice a monemelor în discuție, dar nu și caracterul lor de formant morfologic. Într-adevăr, o serie de caracteristici pe care autoarea le minimalizează (auxiliarele au, totuși, o paradigmă și unele mărci proprii verbului, fiind, ca și prepoziția *a* și conjuncția *să*, disociabile ; acestea din urmă au o prezență neobligatorie în construcția infinitivului și conjunctivului) se opun integrării lor în categoria afixelor. Discutînd teza autoarei, Andrei Avram se declară în dezacord cu ea, obiectînd că „afixul" nu poate fi considerat morfem (adică o unitate gramaticală minimală) cît timp este format, la rîndul lui, dintr-un ansamblu sudat de lanțuri morfemice (*Pe marginea unei morfologii structurale a limbii române*, în SCL XX, 1969, p. 560—561). Este clar că auxiliarele „au fiecare un specific combinatoriu și un sistem particular de mărci, ierarhizate diferit" (Jean Dubois, *Grammaire structurale du français : le verbe*, Paris, 1967, p. 12), dar caracteristica lor categorială trebuie semnalată ca atare, iar nu transferată unor nivele relaționale față de care oferă doar similitudini funcționale parțiale (vezi și Knud Togeby, *Structure immanente de la langue française*, Paris, 1965, p. 90 și 149).

[12] V. Șerban, *Bazele analizei configurationale*, în ACILFR XII_1, p. 772, cf. 775 (diferența specifică dintre sintagmă și sintagmoid este aceea că ultimul este monofuncțional). Sintagmoidul ar corespunde tipului „aglutinativ-flectiv A(analitic)", delimitat de B. A. Uspenski (vezi T. Iljašenko, *Importanța microstructurii pentru tipologizarea macrostructurii sintactice*, în ACILFR XII_1, p. 255). Louis Hjelmslev admisese și el posibilitatea unor raporturi intermediare între „combinațiile de contact" (= morfologice) și „combinațiile la distanță" (= sintactice) ; cf. *Principes de grammaire générale*, Copenhaga, 1928, p. 100.

[13] *Gramatica limbii române*[2], I, p. 139, 153, II, p. 445 și 449 ; V. Șerban, *op. cit.*, p. 773.

[14] V. Șerban, *op. cit.*, p. 773. Despre caracterul morfematic al negației (atunci cînd determină verbul), vezi Georges Gougenheim, *Système grammatical de la langue française*[2], Paris, 1962, p. 47 ; G. Barnicaud, M. — A. Compare, B. Ducrot, A. Vidal, *Le problème de la négation dans les diverses grammaires françaises*, în „Langages", 7/1967, p. 58—73 ; Sanford A. Schane, *La phonologie du groupe verbal en français*, ibid., p. 120 (include negația printre „particulele conjunctive" ale grupului verbal, alături de pronumele personale); *Gramatica limbii române*[2], I, p. 317 ; Georgeta Ciompec, *Observații asupra exprimării negației în limba română din secolele al XVI-lea — al XVIII-lea*, în SCL XX, 1969, p. 200 (se menționează și primele 5 adverbe ca disjunctori normali, precum și formele pronominale atone).

BDD-A1446 © 1977-1978 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.25 (2026-09-15 02:12:12 UTC)

fapt explicat de filologi ca o consecință regretabilă a literalismului. S-ar părea, deci, că traducerile se abat consecvent de la „firea" limbii române, fiind un veritabil depozit de săsime, maghiarisme și, mai ales, de slavonisme.

În principiu, atît „forța de coerență" a grupelor sintactice (cum o numea Bröndal), cît și gradul de sudură a morfemelor, nu sînt aceleași în toate fazele evoluției unei limbi : ceea ce, din perspectivă actuală, ne apare ca „dislocare", poate fi un fenomen *normal* din perspectiva limbii vechi. Asupra necesității criteriului de apreciere diacronic a atras atenția Parodi, criticînd erorile de interpretare a originalității sintaxei lui Dante : „Multe dintre inversiunile notate de Lisio, și între ele unele notate ca prea violente, corespund uzului normal al vechilor limbi romanice populare[. . .] Va trebui să se facă un studiu comparativ al uzului la Dante și la contemporanii lui, prin care se va ajunge la distingerea elementului latin introdus de Dante în opera sa, de cel care pare element latin, dar nu este"[15]. Operația este necesară nu numai pentru Romania occidentală, dar și pentru româna veche, ale cărei coordonate structurale sînt mai puțin cunoscute decît se crede.

Comparînd sintaxa traducerilor din secolele al XVI-lea—al XVIII-lea cu cea a originalelor, am ajuns la concluzia că o serie întreagă de construcții „bizare", „nefirești", „neromânești" ș.a. erau cît se poate de „firești" raportate la norma limbii române vechi. (Evident, nu considerăm norma sub aspectul corectitudinii, ci ca un ansamblu anterior codificării sale, ocupînd o poziție intermediară între sistemul opozițiilor funcțional-pertinente, al invariantelor lingvistice, și „vorbire")[16]. Singurul care a intuit acest lucru a fost Hasdeu care, în descripția lexicografică a auxiliarului AM, distingea o construcție „continuă" și una „discontinuă" ; cea de-a doua „nu e rară însă și uneori nu e fără eleganță" în limba veche[17].

Este adevărat că frecvența formelor „nedislocate" este incomparabil mai mare, dar norma nu se poate concepe ca un ansamblu de unicate, ci cil o structură dinamică în care, în fiecare moment al evoluției sale, există forme „centrale" și forme „periferice", pe cale de dispariție sau de înlocuire. „Norma, scria Louis Hjelmslev, poate fi mai mult sau mai puțin fixată. Fiind proiecția ansamblului particularităților individuale, ea admite adesea unele variațiuni"[18]. Relevarea elementelor „periferice" ale structurii este dificilă, întrucît presupune studiul exhaustiv al corpusului de texte, excluzînd selecția sau sondajul ; dar ea este, în același timp, obligatorie pentru orice descripție sincronică coerentă.

Un asemenea studiu dovedește, credem, că în limba veche era posibilă inserția între verb și termenii conjuncți a *oricărui* element pronominal sau adverbial, iar nu numai a pronumelor atone și a celor cinci adverbe admise de limba actuală standard. Vom exemplifica mai întîi cu traduceri care se

---

[15] Ernesto Giacomo Parodi, *Lingua e Letteratura. Studi di teoria linguistica e di storia dell'italiano antico*, II, Veneția, 1957, p. 314.

[16] Vezi Eugenio Coseriu, *Teoria del lenguaje y lingüística general*, Madrid, 1962 (studiul *Sistema, norma y habla*).

[17] B. P. Hasdeu, *Etymologicum Magnum Romaniae*, I, București, 1887, col. 979.

[18] Louis Hjelmslev, *Principes*, p. 239.

BDD-A1446 © 1977-1978 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.25 (2026-09-15 02:12:12 UTC)

abat de la original — fapt de mare putere probantă în condițiile literalismului extrem[19] :

Pre calea de pace ce amu *ainte* dzis (SCH. 336) — на пѫть мирѣнѣ; să *ainte* apucăm fața lui în ispovedire (*ib.* 198, CORESI, L. 133) — прѣдваримъ лицѣ его къ исповѣданїи; cine va *mie* sluji (CORESI, T. 155) — кто мнѣ слѫжитъ ; acela va *amu* mîntui oamenii lui (id. *ib.* 40) — тои бо спасетъ людн своѧ ; ce se *derept mulți* varsă (id. *ib.* 72) — ѩже замногы нзливаема (aici ѩже este pronumele demonstrativ feminin, la nominativ, tradus prin *ce*) ; să ați *amu* iubi (id. *ib.* 45) — ѧце любите ; să ar *aceștea* tăcea (id. *ib.* 129) — ѧце сй оѫмлѣчѫтъ ; să s-ară *toți* săblăzni (id. *ib.* 73) — ѧце и къси съблазнѧтсѧ ; de-ai *tu* luat (id. *ib.* 165) — ѧце ты възмьеси ; e să nu *tine* ascultare (ib. *ib.* 61) — ѧце же непослоүшаетъ; de va *amu* fi casa destoinică (id. *ib.* 50) — ѧце бѫдетъ домъ достоинъ; n-ați *nece dinioară* cetit (CORESI, T. 79) — нѣстели читали николиже ; ce va *amu* a fi noaă? (id. *ib.* 63) — что обо бѫдетъ намъ ; nu veți fi *voi* grăind (id. *ib.* 94) — не къı бо бѫдете глаґолѧщеи ; de nu-i va fi *lui* dat den ceri (ib. *ib.* 141) — ѧце невѫдетъ дано емѫ съ нѣсе ; și-l *neștine* întoarce el (id. A. 158) — и wбратитъ кто его ; de să vă *de-aceaia* clevetire (id. *ib.* 164) — да w немже клеветѫтъ васъ ; va *ceva* lua de la ei (id. *ib.* 11) — нѣчто wт нимъ пріѧти ; nu vă mirareți de ce se-au *întru voi* aprins (id. *ib.* 171) — не дивитесѧ еже къ васъ раждежению ; să nu fie *cumva* răpit (id. *ib.* 112) — да не растерзанъ бѫдетъ ; cine m-ară *mine* apăra a nu mă boteza (id. *ib.* 36) — что возбранѧетъ ми креститисѧ ; din a cui sfințenie ne vrom *toți* sfinți (id. MOL. 259) — kinek szenteléséből mi hivatatunk, fottig szenteknek; tare ne-am *noi* greșit dumnedzăireei tale (id. *ib.* 263) — mert mi igen vétkesztünk istenséged ellen ; mintea noastră [. . .] nu se-au *de toate* domirit (id., prefața la *Cazania a doua*, fără corespondent în textul slavon paralel[20]) ; de 7 ori voiu *mai tare* mulți bătăile pre voi (cca 1560, HASDEU, C.B.I, 14) — приложѫ камъ язвъ седмь по грѣхwмъ вашимъ ; iară să nu veți *nici așa* îngădui mie (id. *ib.* 13) — ѧце же не послѫшаете мене; a se *toți* mîntui (COD. VOR. 96) — всѣмъ спастисѧ ; iară să ieste *cineva* lipsit de înțelepciune/ e să ar fi *neștine de voi* lăsat dențelepciuni (NT 111/CORESI, A. 143) — ѧце же кто wт васъ лишенъ естъ премѫдрости ; se-au *tare* puternicit foametea în pămîntul Canaanului (PALIA, 166) —

[19] Sintaxa gotică, cea veche armeană și cea veche slavă au fost reconstituite de către Georges Cuendet aproape exclusiv pe baza criteriului abaterii de la originalul grec (*L'ordre des mot dans le texte grec et dans les versions gotique, arménienne et vieux slave des Évangiles. I. Les groupes nominaux*, Paris, 1929, p. 1 și 171). Asupra valorii criteriului insistă și J. Fourquet (*L'ordre des éléments de la phrase en germanique ancien. Études de syntaxe de position*, Paris, 1938, p. 124), subliniindu-i importanța sporită în cazul traducerilor de texte biblice, față de care respectul traducătorului era integral: „în fiecare demonstrație vom recurge de preferință la cazurile în care faptul de ordine studiat este atestat *împotriva* [s.a.] ordinii latine i și pe cît posibil într-un citat biblic" (*ibid.*, p. 126). După Al. Rosetti, „singurele fapte de reținut sînt[...] abaterile de la modelul străin : asemănările, chiar dacă au un aspect românesc, riscă să fie imitații" (*Istoria limbii române de la origini pînă în secolul al XVII-lea*, p. 558).

[20] Vezi Pandele Olteanu, *Les originaux slavo-russes des plus anciennes collections d'homélies roumaines*, în „Romanoslavica", IX, 1963, p. 183.

BDD-A1446 © 1977-1978 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.25 (2026-09-15 02:12:12 UTC)

oly igen el hatalmazot Canaan földebe az ehseg — so hart drückt die Theurung das Land Canaan — invaluit enim fames in terra Chanaan — ἐνίσχυσε γὰρ ὁ λιμὸς ἐν γῇ Χαναάν — **ѡдолѣ бо глдъ на земли хананьни** ; foametea se *iară* întări în aceaia ţară (*ib.* 150) — az Ehseg kedig elhatalmazot vala az orszagba — die Theurung aber drückte das Land — fames autem invaluit super terram — ὁ δὲ λιμὸς ἐνίσχυσεν ἐπὶ τῆς γῆς — **глдъ же ѡдолѣ на землю** ; şi ce va *el* dzice voao (*ib.* 145) — es à mit ö nektek mond — was euch der saget — et quicquid dixerit vobis — καὶ ὅ ἔαν εἴπῃ ὑμῖν — **еже речетъ вамъ** ; să voiu *eu* tinde afară mîna mea (*ib.* 188) — mert én ki nyuytom az én kezemet — denn ich werde meine Hand aufstrecken — et extendens manum — καὶ ἐκτείνας τὴν χεῖρα — **и простеръ рѫкѹ мою** ; să veţi *aşa* fi (*ib.* 117) — ha olyanoc lesztec — so ihr uns gleich werdet — si facti fueritis — ἐὰν γένησθε — **аще бѹдете** ; prin ce ţie au Domnedzeu *toate acestea* arătat (*ib.* 143) — miuel hogy az Isten mind ezeket teneked gyelentete meg — weil dir Gott solches alles hat kund gethan — quando quidem ostendit Deus tibi omnia haec — ἐπειδὴ ἔδειξεν ὁ θεός σοι πάντα ταῦτα — **понеже показа Богъ тебѣ всѧ сїѧ** ; care se-au *ţie* arătat (*ib.* 119) — a ki teneked meg ielenćk — qui apparuit tibi — der dir erschien — τῷ ὀφθέντι σοι — **ꙗвлшемꙋсѧ тебѣ** ; cînd va *pre tine* vedea (*ib.* 190) — es mikor tegedet latăd — et videns te — wenn er dich siehet — καὶ ἰδών σε — **и ѹзрѣвъ тѧ** ; tatăl lor pre el are *mai vîrtos* iubi (*ib.* 127) — ö attyos inkab szeretneie — ihr Vater lieber hatte — eum pater amat — ὁ πατὴς φιλεῖ — **любитъ его отецъ** ; toate care voiu *eu ţie* grăi (*ib.* 198) — mindent valamit én teneked mondoc — was ich mit dir rede — ὅσα ἐγὼ λέγω πρὸς σὲ — quaecumque ego dico ad te — **елика азъ глаголю к тебѣ** ; atîta să fie în număr cărămida, cîte au *pînă acmu* făcut (*ib.* 193) — menyit eddig chinaltanac, meg se küsebitsetec — et summam laterificii quod ipsi faciunt, per singulos dies impones eis — und die Zahl der Ziegel, die sie bisher gemacht haben, sollet ihr ihnen gleichwohl auflegen — καὶ τὴν σύνταξιν τῆς πλινθείας ἧς αὐτοὶ ποιοῦσι ; ş.a.m.d.

În cazul *Paliei* de la Orăştie am dat, alături de textul maghiar (care i-a servit ca sursă principală) şi versiunile latină, greacă, slavonă şi germană, care se pot include printre izvoarele secundare ale traducerii româneşti[21]. Deşi sugestiile din *Biblia* lui Luther nu au fost încă probate, credem că ele nu se pot neglija cu totul, dacă avem în vedere corespondenţa unor pasaje :

---

[21] Pentru modelele latin, maghiar şi slavon, vezi Mario Roques, *L'original de la Palia d'Orăştie*, în vol. *Mélanges offerts à Émile Picot*, II, Paris, 1913, p. 515—531 ; Viorica Pamfil, *Introducere* la PALIA, p. VII—VIII ; *Istoria literaturii române*, I, Bucureşti, 1964, p. 314. Textul slavon îl citäm după *Evangheliarul* lui Coresi de la 1579, după *Liturghierul* lui Macarie de la 1508 şi după **Бїблїа сирѣчь книги свщенныѧ писанїѧ ВетХаго и Новаго Завѣта**, Moscova, 1894 ; cel german după *Die Bibel oder die ganze Heilige Schrift des Alten und Neuen Testamentz*, nach der deutschen Übersetzung Martin Luthers, Berlin, 1919 ; cel greco-latin după *Vetus Testamentum graecum juxta septuaginta interpretes, ex autoritate Sixti Quinti Pontificis maximi* [...] *cum latina translatione*, cura et studio J. N. Jager, 1—2, Paris, 1839 ; cel maghiar, după ediţia Vioricăi Pamfil.

BDD-A1446 © 1977-1978 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.25 (2026-09-15 02:12:12 UTC)

Nu *vreți* cu moarte *muri* (PALIA, 18) — *ihr werdet* mit nichten des Todes *sterben* (cf. halállal nẽ haltoc ; non morte moriemini ; οὐ θανάτῳ ἀποθανεῖσθε — **не смєртїю оумєрєтє**) ; *mă vor* cu pietri *împroșca* (*ib.* 235) — *sie werden* mich noch *steinigen* (cf. es meg köueznec engemet ; et lapidabunt me ; καὶ καταλιθοβολήσουσι με ; **и побїютъ мѧ каменїємъ**); cum *ați* astăzi așa curund *venit* acasă? (*ib.* 148) — wie *seid* ihr heute so bald *gekommen*? (cf. hogy iöttetek ma ilyen hamar haza ; cur festinatis advenire hodie ; διατί ἐταχύνατε τοῦ παραγενέσθαι σήμερον ; **ꙗкѡ ѹскористе прiити днесь**) ; *i-au* Domnu-său *dat* lui muiare (*ib.* 246) — *hat* ihm aber sein Herr ein Weib *gegeben* (cf. az ö Wka adot feleséget öneki ; dominus dederit ei uxorem ; ὁ κύριος δῷ αὐτῷ γυναῖκα ; **господинъ дастъ емѹ женѹ**).

Desigur că al treilea exemplu poate fi interpretat ca separare independentă a traducătorilor români (ca și celelalte dealtfel, după cum vom vedea în continuare) — pentru motivul că se întîlnește și exclusiv în traducere ; dar intenționînd o demonstrație completă, nu am vrut să pierdem din vedere nici această posibilitate.

Vom da acum cîteva exemple din texte originale sau traduceri libere (secolele XVI — XVIII) :

Să ne *prentru iale* ispăsim/ să ne ispăsim pentru iale (copie din 1607 a „Întrebării creștinești" de la 1560, la HASDEU, C.B. II, 101 și 102) ; ne va *pre noi* asculta (*ib.* 105) ; ce se *pururea* pomenește (LUCACI, 348)[22] — **ѡпоминаємъıн** ; nu vor *pre noi* ocări e-am început fără vreme cest lucru (id. 330) — **безврѣмєнствомъ нас ѹкорить**; ce-au *oarecînd* fost nor de pre frate (id. 384) — **ꙗжєи когда ѹбо снѫ҃ж за враѣ** ; că se *mai de aproape* împreuneadză de seminția din mijloc (id. 385) — **ꙗко приближѣсѧ къкоуплѣємъ къ срѣднємъ родѹ** ; de va *neștine* fi avîndu vro fată cu altă muiare (id. 295) — **ащє кто имѣѫ дъщєрь wтъ иноѫ женu** ; de va *cineva* luoa o muiare (id. 293) — **ащє кто поимєт женѫ** ; de va *neștine* botedza un pruncu (id. 293) — **ащє кто кръститъ отроча** ; de ce se va *acmu* spune (id. 330) — **зачєнѣ сказоуѫщиѫ** ; de vor *cumva* hi împreunați (id. 345) — **како любоѫже происхѫдѣ** ; de va *neștine* lua o muiare văduo (id. 283) — **ащє кто поимєт женѫ вдовѫ** ; cînd au *ei* viiat (PALIA, 8, prefață) ; va *și alte* tipări (*ib.* 11) ; n-au *iară* întors mînă de înger (*ib.* 10) ; să nu te *cumva* săblăznești (*ib.* 8) ; cum au *ei* lăsat cu al lor cuvînt (doc. a. 1599, la HASDEU, C.B.I, 89) ; de am *eu* făcut (MOXA, 372) ; ș-au *toate* întărit (id. 392) ; nice se *foarte* înălța, nice se *iară* lăsa (id. 398) ; ce veri *tu* dobîndi (Udriște Năsturel)[23] — **что прiнєсрѫщєши** ; au *foarte* slăbit (doc. începp. sec. XVII, la ROSETTI, L. 68) ; ne *forte* rugăm Mării tale (id. *ib.* 59) ; nu se *neci* cuvine a le pomeni (CAT. CALV. 2) ; ca și cînd am fi *noi* împlut (*ib.* 12, ambele din partea polemică) ; și pentru aceia n-am *cătră tine* îndrăznire (CEASLOV, a. 1640, p. 108) ;

[22] I. Rizescu remarcă „slaba influență a modelului slavon asupra textului românesc" al *Pravil i* rilorului Lucaci și, în speță, faptul că „topica traducerii românești nu imită topica textului slavon" *(Introduc r* la LUCACI, p. 119 și 117).

[23] Ap. Dan Horia Mazilu, *Udrișt Năsturel*, București, 1974, p. 261.

BDD-A1446 © 1977-1978 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.25 (2026-09-15 02:12:12 UTC)

nu să vor *nice dănăoară* sătura (VARLAAM, 247) ; nu să *nice* ating de samareni (id. 116) ; să va *iară* întoarce vrăjmașul (id. 209) ; să nu-l *nice* vedzi (id. 201) ; să nu *cumva* margă ucenicii (id. 92) ; ca să-l *foarte cu deadins* așteptăm (id. 22) ; de va *cumva* veni acela (id. 388) ; nu s-au *numai* născut (id. 404) ; de n-are hi fost *el* dobîndit domniia (id. 401) ; s-au *de sîrg* lățit (URECHE, 1) ; să nu *cumva* zădărască pre Ștefan-Vodă (id. 59) ; socoti să nu se *cumva* lepede despre dînsul (id. 151) ; n-ai *nici* îndrăznit (doc. a. 1645, în CAT. BRAȘ. I, 9) ; s-au *el* lăsat (Î. LEG. 182) ; l-au *într-alt chip* vătămat (*ib.* 313) ; nu se va *numai* omorî (*ib.* 257) ; să nu *cumva* facă silă muerii (*ib.* 180) ; nu să *nice* povestește (M. COSTIN, 51) ; să nu *cumva* cadză (id. 154) ; să nu să *de tot* descopere (id. 115) ; și cînd nu să cade-să, să nu *tot* grăiască (a. 1679) — et contra gravis est culpa tacenda loqui[24] ; să nu să *cumva* mînie (DOSOFTEI, P. 15) ; numai ce am *una* să cei de la tine (id. *ib.* 81); ș-am *sîngur* rămas (id. *ib.* 102) ; carii să *de tine* depărteadză (id. *ib.* 243) ; să *toți* tem (id. *ib.* 337) ; să va-*ntr-înși* pomeni ocara (id. *ib.* 363) ; de-au *cu totul* dezrădăcinatu-i pre jidovi (id. *ib.* 383, comentariu) ; s-au *foarte* scărbit (doc. a. 1680, în HURM. XV, 1375) ; să *foarte* îngroziră (PRIIAM, 104) ; de-i vor *carea cumva* băga [. . .] în cetate (*ib.* 106) ; să vom *noi* începînd (CACAVELA, 92[r]) ; să nu să *cumva* mînie (HRONOGRAFE, 243) ; să *foarte* bucură (*ib.* 259) ; te-am *ieu* dodeit (PSALT. CALV.1697, p. XLII) ; le-am *ieu* îndrăgit (*ib*) ; și vor *ție* vernici atuncea (*ib.* XLVI) ; te va *iel* mîntui (*ib.*) ; să nu te *nimic* bucure (a. 1702, IORGA, S.F. 71) ; măcar de ai *dumneata cît de mult* zăbovi (a. 1702, id. *ib.* 72, scrisoarea lui Diicul Buicescu) ; pănă cînd n-au fost *de altul* învățat (C. CANTACUZINO, 3) ; ce vor fi *și ei* pomenind (id. 8) ; nu să *nici* stîmpăra (id. 78); nici să *cumva vreodănăoară* dzici (CANTEMIR, D. 253); să *îndestulit* satură (id. *ib.* 75) ; să va *iarăși* mîntui (id. *ib.* 131) ; te *îndărăpt* trage (id. *ib.* 365) ; ai *înnapoi* rămas (id. *ib.* 389) ; m-au *desăvîrșit* făcut (id. *ib.* 41) ; să nu-l *neistovit* lași (id. *ib.* 55) ; să nu *mai de-aciia* fie (id. *ib.* 243); să mă *cu tine* slujăsc (id. *ib.* 101); de vreme ce ti-am *ieu* cunoscut (id. *ib.* 115) ; de va *neștine* străjui (id. *ib.* 361) ; orice am *de la dînsul* pofti (id. *ib.* 353) ; s-au *către mulți* vădit (id. *ib.* 179) ; să nu ne, dară, *pre noi aceasta* smintească (id. *ib.* 363) ; au fost *can mai mult* dat (id. II. 220) ; de s-ar fi *cumva mai de mult* curmat (id. *ib.* 222) ; nu să *așé* vede (id. IST. I, 134) ; să va *între dînsele* isprăvi (id. *ib.* II, 74) ; și va *de tot* stăpîni (id. *ib.* II, 75) ; au *atîta* zăbovit (FOL. NOV. 136); va *îndelung* răbda (ANTIM, 227) ; le-am *foarte* luoat cu firea (SINDIPA, 396) ; și-l *foarte* iubiia (*ib.* 362) ; l-a *foarte* pîrî (NECULCE, 289) ; s-au *foarte* mîhnit și s-au spăriet tare (id. 213) ; am *bine* socotit (CRON. VERS. 97) ; au *foarte* plăcutu pașii (GHEORGACHI, 311) ; s-au *foarte* micșoratu (id. 269) ; de s-ar *cumva* apropiea turcii (R. POPESCU, 5) ; să *foarte* cuvine să-l slăvești (ÎNV. NEAGOE, 125) ; ca să nu să *cumva* cunoască (id. *ib.* 205) ; măcar de ne-am *cum* nevoi (id. *ib.* 214) ; nu-i *foarte* iubim (id. *ib.* 299) ; n-am *către cine mai* alerga (id. *ib.* 335) ; rău fuseiu *eu* supărat (VIRȘURI, 73) ; în ce chip am *noi* ști (CARTEA, 73) ; să nu *cumva*

[24] Ap. N. Marinescu, *Cea mai veche traducere din limba latină în românește*, în „Revista clasică", IV—V, 1932—1933, p. 293.

BDD-A1446 © 1977-1978 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.25 (2026-09-15 02:12:12 UTC)

îndrăznească să vie (EROTOCRIT, 63) ; să nu te *foarte* înalți (ALEXANDRIA, 70) ; nu să *foarte* întristează (ESOPIIA, 224) ; s-au *foarte* întrestat (SKINDERIU, 344).

Toate aceste construcții, deși nu erau „dominante", ci „rare"[25], neproductive, posibilități combinatorii „periferice", nu aparțineau prin aceasta mai puțin ansamblului funcțional al limbii române vechi[26]. „La periferia sistemului sintactic, spune Jaroslav Bauer, trec atît fenomenele rare, cît și fenomenele frecvente, dacă ele nu se încadrează în evoluția curentă, dacă nu se adaptează noii organizări a întregii clase de fenomene de același ordin"[27]. S-a arătat, cu referire expresă la evoluția compuselor verbale din limbile romanice, că aglutinarea progresivă a morfemelor este secundată de o deplasare progresivă spre periferie a formațiilor „premorfologice" de genul celor prezentate de noi[28]. Construcțiile de tipul : „Yr gelo he *yo* demandar"[29], „que me *tú* dizi-és"[29bis], „partir *nos* hemos"[30] (din vechea spaniolă), „molto ho *io* pensato", „non te l'ha *egli* detto", „quelli kanno *altissimo* uolato"[31], „io so *a voi* venuto", „che fun *per lui* cresciuti", „ho *io ogni di* veduto"[32] (din vechea italiană), „il fu *devant lui* venus", „ont *ainsy oy* parler le chevalier", „je l'iray *demain* assaillir", „de vous ay *je oy maintes fois* parler", „a tant es *vous* venir", „il est *jusques a eulx* venus"[33], „tantes dolours at *por tei* enduredes"[34] (din vechea franceză), „fo *molt* despagat", „hagren *cascu* feyt", „m'a *tant* enamorat"[35], „fos *radicalment* extirpat", „has *dessus* imposats"[36] (din vechea catalană) ș.a.

---

[25] Această distincție a făcut-o Th. Simenschy în *La Construction du verbe dans les langues indo-européennes*, Iași, 1949, p. 133.

[26] Vezi discuția teoretică asupra „centrului" și „periferiei" sistemului lingvistic, la Oldřich Leška, *„Le centre" et „la périphérie" des différents niveaux de la structure linguistique*, în „Travaux linguistiques de Prague", 2, 1966; J. Veyrenc, *Périphérie linguistique et fonctions du langage*, în ACIL X_1, p. 297—298 (periferia este zona formelor concurente, mai puțin solid integrate sistemului, în care se repercutează actul vorbirii asupra sistemului limbii). Alți lingviști vorbesc de zonele „stabile" și „instabile" ale structurii, corespunzînd unor relații „stricte" sau „laxe", care permit să se constate din însăși analiza sincronică direcțiile de evoluție (vezi V. Guțu Romalo, *Diachronie et synchronie*, în ACIL X_1, p. 485—487). Deși situația vizată este identică, ni se pare că perechea *stabil* : *instabil* nu este potrivită pentru a califica fenomenele din perspectivă sincronică (= structurală), ci rezultă, de fapt, din reaprecierea unei secțiuni orizontale din unghiul unei evoluții realizate. Ceea ce pare „instabil" la un moment dat, se poate dovedi „stabil" ulterior (ca foarte multe inovații) — lucru suficient pentru a compromite metoda (dealtfel contestată) a previzibilității. Dimpotrivă, *central* și *periferic* sînt noțiuni obiective, strict sincronice, care nu pun la încercare spiritul vizionar al lingvistului și se pot delimita statistic.

[27] Jaroslav Bauer, *Phénomènes centraux et périphériques dans l'évolution du système syntaxique de la langue tchèque*, în „Travaux linguistiques de Prague", 2, 1966, p. 235.

[28] Jan Šabršula, *Un problème de la périphérie du système morphologique: à propos des formations prémorphologiques*, în „Travaux linguistiques de Prague", 2, 1966, p. 187—191.

[29] Martin Alonso, *Ciencia del lenguaje y arte del estilo*[4], Madrid, 1955, p. 126.

[29 bis] Rafael Lapesa, *Historia de la lengua española*, Madrid, 1959, p. 169.

[30] *Crestomație romanică*, I, București, 1962, p. 714.

[31] Adolfo Bartoli, *Storia della letteratura italiana. I_3. La prosa italiana nel periodo delle origini*, Florența, 1880, p. 135, 207 nota 1 și 339.

[32] *Crestomație romanică*, I, p. 244, 253, 290.

[33] Adolfo Bartoli, *op. cit.*, I_3, p. 274, 292, 309, 321, 322. Pentru poziția adverbelor în vechea franceză, vezi și L. Foulet, *L'effacement des adverbes de lieu*, în „Romania", LXXXI, 1960, p. 439 ș.u.

[34] *Crestomație romanică*, I, p. 480.

[35] *Ibidem*, p. 682—683, 691.

[36] Anfós Par, *Sintaxi catalana sègons los escrits en prosa de Bernat Metge (1398)*, în „Beihefte zur Zeitschrift für romanische Philologie", LXVI, 1923, p. 526.

BDD-A1446 © 1977-1978 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.25 (2026-09-15 02:12:12 UTC)

sînt departe de a putea fi suspectate ca „anormale" de către romaniști. Prin urmare, ele nu caracterizează numai *sistemul* românesc vechi, ci sînt modalități de funcționare ale *tipului* romanic[37].

Proba complementară a separabilității din limba veche este persistența disjuncțiilor, cu o frecvență și de o diversitate mult reduse, și în limba actuală. Îndeosebi poezia populară, mai conservatoare, menține construcții de tipul : „nu te *tare* spăimînta" (DENSUSIANU, F.A. 158), „nu te *tare* supăra" (BUD, P.P. 29), „nu mă *tare* săgeta" (ALEXICI, T. II, 58), „de s-ar fi *ia* măritat" (id. *ib.* 207) ș.a. Ele au, în general, un caracter regional, ca și următoarele exemple : „nu te-ai *mult* mira" (PLOPȘOR, C. 41), „s-a *prea de tot* grăbit" („Făt-Frumos", XIV, 1939, p. 108), „de carea s-au *foarte* bucurat" (MAIOR, I. I, 205), „ai *numa* poruncit" (POPOVICI, S. 499), „l-am *foarte* rugat călduros"[38], „îți *foarte* mulțumesc" ș.a. *Faptul că limba actuală* **standard** *admite separarea formațiilor morfosintactice doar prin cinci adverbe și prin pronumele atone se prezintă, deci, ca un rezultat al procesului de eliminare progresivă a lexemelor celor două clase, reflectînd creșterea coeziunii termenilor angajați.*

Construcțiile analizate nu reprezintă, însă, cel mai vechi stadiu premorfologic atestat în limba română. Pînă la mijlocul secolului al XVII-lea se mai pot înregistra reflexele stadiului precedent, în care componentele „sintagmoizilor" erau disociate și prin alte clase lexicale, ba chiar prin secvențe mai ample. Caracterul lor românesc se poate dovedi fie pe baza abaterilor de la original din traducerile literale, fie cu ajutorul traducerilor libere care le-au succedat :

> Că *nu* pînă în sfrășit ultat *va fi* measerul (CORESI, P. 20) — **не завѣди нищихъ своихъ до конца** ; cu duh smerit *se* preimiți *fim* (SCH. 328, CORESI, P. 433) — **да бѫдем пріѧти** ; cum *veți* toate pildele *înțeleage*? (CORESI, T. 81) — **како въсе притчѧ разѹмѣете** ; cela ce *va* toată leagia *feri* (COD. VOR. 118) — **иже бо весь законъ соблюдетъ** ; pînră *nu* clevetnicii vina între fețe *pure-i-vor* (*ib.* 70) — **прѣжде даже ѡклеветаемъıи не имать пред лицемъ клеветьщихъ его** ; e *nu* ce sîntu vine spre însu *a semna* (ib. 74) — **а винъı ѩже нань не сказати** ; ce *se* cu cugetul de dulceață de[n] inimă *acațără* (LUCACI, 328) — **ѩже помъıсльми на сердци сластми прилоѓь** ; *ară fi* oile *socotiia* cu frații săi (PALIA, 126) — iuhokat öriz vala az ö battyaiual — pascens oves patris sui cum fratribus suis — da er ein Hirte des Viehes ward mit seinen Brüdern — ποιμαίνων τὰ πρόβατα τοῦ πατρὸς αὐτοῦ μετὰ τῶν ἀδελφῶν αὐτοῦ — **пасъıи овцъı отца своегѡ с братіею своею** ; prin ce ție *au* Domnedzeu toate aceastea *arătat* (*ib.* 143) — miuel hogy az Isten mind ezeket teneked gyelentete meg-quando quidem ostendit Deus tibi omnia haec — weil dir Gott solches alles hat kund gethan — ἐπειδὴ

[37] Distingînd *norma* (= ansamblu de realizări lingvistice) de *sistem* (= ansamblu de reguli de funcționare) și de *tip* (= ansamblu de principii de funcționare, aplicabil mai multor sisteme), Eugenio Coseriu a arătat că „ceea ce este schimbare în normă, este funcționare din punct de vedere al sistemului, ceea ce este schimbare în sistem, este funcționare din punct de vedere al tipului" *(Sincronia, diacronia y tipologia*, în *Actas del XI Congresso Internacional de Lingüistica y Filologia Románicas*, Madrid, 1968, p. 280).

[38] Specimen de limbaj oral relevat de V. Șerban *(Teoria și topica propoziției în româna contemporană*, București, 1974, p. 39).

BDD-A1446 © 1977-1978 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.25 (2026-09-15 02:12:12 UTC)

ἔδειξεν ὁ θεός σοι πάντα ταῦτα — **понеже показа Богъ тебѣ всѧ сіѧ**; cînd *ară fi* Iosif *sosind* la fraţii săi (*ib.* 129) — és mikor Joseph az ö bättyaihoz iutot volna — quando venit Joseph ad fratres suos — als nun Joseph zu seiner Brüdern kam — δὲ ἡνίκα ἦλθεν Ἰωσὴφ πρὸς τοὺς ἀδελφοὺς αὐτοῦ — **бысть же егда прінде Іωсифъ к братїи своеи**; să *se va* tot omul carele cap de bărbat *fi tăind* împregiur (*ib.* 117) — és ha minden firfiúi nem tü környülmetelkedendic — was männlich unter euch ist, beschnitten werde — quod circumcisum sit omne vestrum masculinum — ἐν τῷ περιτμηθῆναι ὑμῶν πᾶν ἀρσενικόν — **ѩще бѫдете ѡкоже мы и вы, егда wбрѣжете весь мѫжескъ полъ**; şi *se* în sac *îmbrăcă* (*ib.* 130) — és säkba öltezéc — et posuit saccum — und legte einen Sact — καὶ ἐπέθετο σάκκον — **и возложи кретиѩ**; ce *au* Domnul cu noi *făcut* (*ib.* 221) — à mit az WR cheleködet miuelünc — das uns der Herr gethan hat — fecit Dominus Deus mihi — ἐποίησε Κύριος ὁ θεός μοι — **сотворилъ Господь Богъ мнѣ**; cînd *va* Domnedzeu *căuta* pre voi (*ib.* 179) — mikor az Isten meg latogat tüteket — in visitatione qua visitabit vos Deus — wenn euch Gott heimsuchen wird — **имже посѣтитъ вас Богъ**; de *va* şi cumnatul şi ginerele *vădui* (LUCACI, 385) — **нж и зѧт и шѣрѣ wвдовѣвшоу**; cînd *va* unchiul nainte *lua* nepoata (id. 363) — **егда же ли стриць оубо прѣжде къзѧтъ днеуеж**; se *le* vrăjmaşul *înşială* (HASDEU, C.B. II, 122, text măhăcean); *n-are hi* oamenilor *dat* (VARLAAM, 402;) de *n-are hi* Hristos, fiiul lui Dumnedzău, *născut* trupeşte (id. 402); de *n-are hi* însuşi de bună voia sa *călcat* dzisa lui Dumnedzău (id. 303); să *te-au* Dumnedzău *îmbogăţit* (id. 217); de *nu-l va* Dumnezău *întoarce* (CAT. CALV. 10); nu *i-au* Dumnezeu *legatu* împreună, ce *i-au legat* oameni (*ib.* 72); *i-au* Dumnezeu *împreunat*/ *i-au împreunat* Dumnezeu (*ib.* 68/62); de nu *va fi* tatăl *început* sfada (Î. LEG. 313); fără numai cînd *ş-ar fi* furul *schimbat* hainele (*ib.* 249); de *şă va fi* cel rănit *împreunat* cu muiare [...]; de *va fi* cel rănit *mîncat* niscare bucate (*ib.* 251).

O poziţie aparte au cazurile de *atracţie sintactică*, prin care functivii (auxiliarele, conjuncţia-morfem) sînt atraşi spre conjuncţiile condiţionale, spre negaţie sau spre pronumele relative, separate de verb în topica slavonă. Ele au fost considerate de către Victor Morariu simple fenomene de mimetism (cu referire la două situaţii din *Psaltirea Scheiană*: „stelele *ce-ai* tu *urdzitu*“ şi „*ce-ai* tu *sfrăşitu*“). După filologul bucovinean, „topica aceasta nu se poate pune direct în socoteala limbii slavone, neavînd ea [în exemplele date] verbul auxiliar *avea*; indirect însă a influenţat şi aice sintaxa slavonă, prin despărţirea pronumelui relativ — cu care în românește se leagă verbul auxiliar — de verb: **ѩще тъı wснокд; ѩще тъı сокерши**“[39]. Autorul nu-şi dă seama de faptul că separarea prin pronume a compusului verbal era destul de frecventă chiar şi în textele originale din secolul al XVII-lea. În al doilea rînd, el neglijează coeziunea dintre auxiliar şi verb: dacă aceasta ar fi fost, în veacul al XVI-lea, la fel de mare ca şi astăzi, izolarea auxiliarului nu ar fi fost po-

[39] Victor Morariu, *Sintaxa propoziţiunii în „Psaltirea scheiană“*, în „Revista filologică“, I_1, 1927, p. 231 (reluat de Al. Rosetti, în *Istoria limbii române*, p. 566).

BDD-A1446 © 1977-1978 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.25 (2026-09-15 02:12:12 UTC)

sibilă, cu atît mai mult cu cît, prin menţinerea sa lîngă auxiliat, nu s-ar fi produs o abatere de la original.

Cazurile de atracţie nu trebuie interpretate ca o constrîngere a literalismului, ci ca actualizări ale unor posibilităţi ale sistemului. Acest lucru se poate proba prin însuşi faptul că, în unul şi acelaşi text, conjuncţia poate atrage sau nu un morfem din poziţia sa normală. Iată, de pildă, textul măhăcean publicat de Hasdeu, unde întîlnim atît „*s-au veritu* neştire în al unsprădzeaccle ceas" — аџе къ єдинінадєсєтє час принде (HASDEU, C. B. II, 79), cît şi „*s-au* neştire după al treile ceas *veritu*" — аџе кто по трєтиєм час приндєтъ (id. *ib.* 78). Urmîndu-l pe Victor Morariu, ar trebui să conchidem de aici că dislocarea (practic inexistentă în slavonă, unde аџе este conjuncţia condiţională „dacă") ar însemna o conformare la original, în timp ce unirea grupului morfologic (exact ca în slavonă, care îl exprimă sintetic) ar fi o abatere. Paradoxul se destramă dacă vedem în atracţia morfemului manifestarea fluctuaţiei sale poziţionale, a unei duble tendinţe, centripetă (de apropiere spre verb) şi centrifugă (de îndepărtare de acesta şi de apropiere de alte elemente conexe ale nucleului verbal). Un argument în plus este caracterul foarte liber al traducerii măhăcene: „ambii scriitori, observa Hasdeu, construesc frasele lor într-un mod cu totul independinte de sintaxa originalului slavic, şi uneori chiar contra acesteia" (*ibid.*, p. 76).

Facultativitatea atracţiei poate fi demonstrată şi cu textele coresiene. Auxiliarul optativului este uneori separat: „*s-ară* Domnul *vrea*" (CORESI, A. 155) — аџе Господь восхощєтъ; alteori este apropiat de verb: „e *să* ceva de la alalaţi *ară ceare*" (id. *ib.* 93) — аџе ли же что winыхъ ищєтє. Atracţiile se puteau evita prin folosirea condiţionalului sintetic precedat de *să*: „e *să* derept sfatul lui Dumnezău *răbdare* neştine" (id. *ib.* 165) — аџе совѣсти ради Божїа трєпитъ кто; sau prin apropierea conjuncţiei de verb: „*s-ară afla* vreunii" (id. *ib.* 37) — аџе нѣкїи wбрѣщєтъ того. Asemenea apropieri se remarcă şi pentru indicativ: „spune-mi *s-aţi dat* satul într-atîta" (id. *ib.* 18) — рци ми, аџе на толиѣ село wтдастѧ; sau pentru conjunctiv, unde conjuncţia finală dublează conjuncţia-morfem (ceea ce dovedeşte coexistenţa în timp a celor două funcţii[40]): „*să* nu nemică *să fie*" (id. *ib.* 35) — ѩкw да никтоже сиѫъ.

Aceeaşi variabilitate ne întîmpină în cazul „dislocărilor" prin atracţie spre negaţie: „*nu se* toată cetatea *adună-se*" (CORESI, A. 63) — нє вєсь градъ совраєм; „*nu* de lucru *se dereaptă*" (id. *ib.* 149) — нє wт дѣлъ ли wправдаєм; *nu m-am* pentru aciasta *îndereptat* (CAT. CALV. 11) — но ни wт сємъ wправдаюсѧ; *nu s-au îndereptat* aceşti sfinţi (*ib.*).

Prin urmare, atracţiile se explică prin gradul de sudură mai redus al functivilor în morfologia verbului românesc din veacul al XVI-lea şi, într-o

[40] Exemplul este interesant întrucît conjuncţia reuşeşte să atragă negaţia *inclusă* în cuvîntul slav никтоже. Atracţia este absolut inconştientă, traducătorul omiţînd să se conformeze noii situaţii şi să traducă adverbul în forma pozitivă („să nu *ceva* să fie"), astfel încît dubla negaţie are în română o valoare afirmativă, inexistentă în original.

BDD-A1446 © 1977-1978 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.25 (2026-09-15 02:12:12 UTC)

mai mică măsură, din prima jumătate a celui următor[41]. Este drept că separările erau mai puțin frecvente decît formațiile unite, dar aceasta nu justifică prezentarea lor ca „neromânești", ci doar ca „periferice". Vom oferi în continuare cîteva exemple de asemenea „dislocări", care afectează formele compuse ale indicativului, conjunctivului, prezumtivului și optativului :

De nu *vor* nici unul de ceia ce aud *socoti* (Coresi, Cazania a doua[42]) — аще ли же ни единъ отъ послушающихъ не внимаетъ ; cine *va* ca acest cocon *priimi* în numele meu (id. T. 88) — же аще единo таковыхъ отроч є пріиметъ въ имєноє мое ; să *te-ar* piciorul tău *săblăzni* (id. *ib.* 89) — аще нога твоа съблажнѣєт тѧ ; de *s-ară fi* și nedereptate *fiind* (id. A. 85) — аще оубо непрадда была ; ce-*au* Dumnezeu *curățit* (id. *ib.* 45 și 51) — иже Богъ очистилъ ; de-*l va* sîmbăta *vindeca* (id. T. 79) — аще въ сѫботѫ исцѣлити єго ; de *se va* sarea *împuți* (id. *ib.* 77) — аще же соль оубоуіѣетъ ; să *ară* cineva den morți *învie* (id. *ib.* 126) — аще кто отъ мєртвыхъ въскрисетъ ; de *va* grăunțul de grîu *cădea* la pămînt (id. *ib.* 155) — аще зрѣно пшенично падъ на земле ; să *ară* lumea toată *dobîndi* (id. *ib.* 60) — аще миръ вєсь приобрѧщетъ ; să *te* ochiul tău *săblăzneaște* (id. *ib.* 61) — аще ли око твоє съблажнѣєт тѧ ; de *va* și Satana însuși de eluși *împărți-se* (id. *ib.* 118) — аще же и сатана самъ въ сєбѣ раздѣлисѧ єстъ ; de *va* iarba astăzi în sat *fiind* (id. *ib.* 120) — аще же трьва на селѣ дне сѫщѫ ; se nu *vrea* Domnul *fi* întru noi (SCH. 271) — аще не Господь би былъ въ нас ; se nu *vrea* Domnul *agiuta* mie (*ib.* 197) — аще не Господь помогѫ̃ бы мн ; nu *te vor* m(o)rții *lăuda* (HURM. 244) — не мєртвіи въсхвалѧт тѧ ; se *așu* lui Davidu *mănțu* (*ib.* 186) — аще Давидъ солжѕ ; de *se va* împărăția andesine *împărți*, nu va putea sta împărăția aceaia ; și de *se va* casa andesine *împărți*, nu va putea sta casa aceaia ; și de *se va* Satana *scula* [...] (COD. BEREASA, 258) — и аще царство на сѧ раздѣлитсѧ, не можетъ стати царство то ; и аще домъ на сѧ раздѣлитсѧ, не можетъ стати домъ тои ; и аще сатана вста [...] ; cela ce *va* toată leagia *feri* (COD. VOR. 118) — иже бо вєсь ѕаконъ соблюдѕетъ ; ce *se* cu cugetul de dulceață de[n] inimă *acațără* (LUCACI, 328) — иже помыслы ми на сєрдци сластми прилогъ ; ș. a.

[41] A. Meillet și M. Cohen au vorbit de „forța anectivă" a „particulelor", exercitată asupra termenilor propoziționali, care se explică, desigur, nu numai prin lipsa de autonomie sintactică, ci și prin caracterul lor aton. Faptul lămurește atragerea monemelor „autonome", dar nu și a celor „funcționale" (care își au propria lor putere gravitațională), decît dacă presupunem că „forța anectivă" a acestora din urmă e mai redusă. A. Blinkenberg a relevat în limba franceză unele „inversiuni prin atracție", care constau din separarea atributului de substantiv și gruparea lui împreună cu adverbele *si, tant, combien* etc. (*L'ordre des mots en français moderne*, I, Copenhaga, 1928, p. 61—63) ; or, coeziunea redusă a grupului nominal, dată de natura lexematică a constituenților, justifică pe deplin deplasarea topică.

[42] Ab. Maria Rădulescu, *Observații asupra topicii subiectului și a predicatului în limba română din secolul al XVI-lea*, în SCL XX, 1969, p. 45.

BDD-A1446 © 1977-1978 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.25 (2026-09-15 02:12:12 UTC)

Relativa independență a auxiliarelor se constată și în fazele mai vechi ale celorlalte limbi romanice :

V e c h e a o c c i t a n ă : *va* lhas fort *blastomar* ; *van* lors senhas *despleguar* ; *van* la tota menudamen *pessejar*[43]; aissi *sui* d'amor *entrepres* ; el *fo* de totz bos aibs *complitz* ; tant *fo* de natural *razitz* ; el *fon* astrucs d'armas *portar*[44] ; v e c h e a c a t a l a n ă : *estava* lo meu Fill emfre els judeus *lucrat* ; *estava* Jesucrist a pilar *lligat*[45] ; *fos* de pecat *ensuizada* ; *fo* en su vida per gracia divinal *dotada* ; *havia* per força carnalment *coneguda* ; *ha* nostre Senyor Deus *ordonat*[46] ; non *ha* en materia de massa *entriquada* subtilitat[47] ; v e c h e a s p a n i o l ă : *avrien* la mar *passada* ; *fo* la grand alegria en tristicia *tornada* ; *fo* la nave *somida* ; *fué* por la prisa adelante llevando la buena espada del rey *ceñida*[48] ; *habemos* en el prólogo mucho *detardado*[49]; *avielo* el diablo *puesto* en grand logar[50] ; v e c h e a i t a l i a n ă : l'uomo *è* dalle genti *odiato* ; io *ho*, caro amico, assai *satisfatto* alle tue preghiere ; *fo* sualto ella parte de sopra *delongata* delaterra ea *pressata*; *sarea* per rascione quasi come labrutto animale *stando* ; *era* doe stelle lucide *poste* ; *sieno* doe figure *designate*[51] ; che *m'avete* in foco *miso* ; non *averei* si rica *tenuta* ; com'*ao* reo *distinato* ; *fue* mai tanto crudel danagio *audito* ; *sono* de la schiatta gentil sua *stratti* ; or *ànno* lui e soie menbre *conquise* ; ch'*avete* tu e'l tuo padre *sofferto* ; che *fosti* in terra per noi *crucifisso* ; *son* li giusti occhi tuoi *rivolti* altrove ; l'anima *son* di fama *note* ; *ha* di vita Amor *divisi* ; *avea* cangiato *vista* ; *hanno* i corpi *abbandonati* in terra ; onde *fien* l'opre tue nel ciel *laudate* ; se egli *avesse* la messa *udita* ; t'*ha* per ciò questa parola *commosso* ; n'*e* alcun di tanto sentimento *contato* ; *fu* Italia piú volte *occupata*[52] ; v e c h e a f r a n c e z ă : *fu* aux champs *venus* ; qui *ont* ces II joustes *veues*[53] ; les pains demiés et les entiers[. . .] *ai* bien parmié le sac *sentu*[54] ; je *ai* paiens *veüz* ; car tant *ai* vers Isolt *fait* ; unques *fust* de paiens *né*[55] ; j'*ay* ma fille *tenue* et gardée[56] ; la loge *fu* de vers rains *faite* ; tant *a* par le fuellier *seü* ; qu'il *furent* endormi *trové* ; qu'elle *avoit* mout grant tort *eü* ; mal *m'avez* mon covant *tenu* ; qu'i li *avoit* la cuise *traite*; mestier *ait* a cors d'ome *ennorer*; qu'il *sont* es illes *venues*; tant

[43] Arne — John Henrichsen, *La périphrase anar + infinitif en ancièn occitan*, în vol *Omagiu lui Alexandru Rosetti*, București, 1965, p. 359.

[44] *Crestomație romanică*, I, p. 633, 649—650.

[45] Josep Roca, *Estar + participi, adjectiu o complement preposicional en catala antic*, în „Revue des Langues romanes", LXXII, 1955, p. 7.

[46] Anfós Par, *op. cit.*, p. 526.

[47] *Crestomație romanică*, I, p. 698.

[48] *Ibidem*, p. 718—719, 775.

[49] Martin Alonso, *Evolución sintactica del espanol. Sintaxis historica del espanol desde el iberromano hasta nuestros dias*, Madrid, 1964, p. 134.

[50] Rafael Lapesa, *Historia de la lengua espanola*[4], p. 154.

[51] Adolfo Bartoli, *Storia*, I_3, p. 132, 137 nota 2, 325, 326, 335, 336.

[52] *Crestomație romanică*, I, p. 235, 238, 242, 252—253, 277—278 și 280, 284—286, 290—291, 297.

[53] Adolfo Bartoli, *Storia*, I_3, p. 271 și 273.

[54] Raynauld de Lage, *Introduction à l'ancien français*[3], Paris, 1962, p. 95, cf. 39.

[55] I. Szabics, *L'ordre des éléments des temps verbaux composés en ancien français*, în „Acta linguistica Academiae Scientiarum Hungariae", XXIII, 1973, nr. 1—2, p. 130 și 132. După autor, „legătura între auxiliar și participiu nu este decît formală și latentă" (p. 131).

[56] Brita Lewinsky, *L'ordre des mots dans Berinus, roman en prose du XIV-e siècle*, Göteborg, 1949, p. 159. Autoarea explică frecvența mare a acestei construcții prin autonomia relativă a verbului *avoir* în limba veche (p. 158).

BDD-A1446 © 1977-1978 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.25 (2026-09-15 02:12:12 UTC)

l'*ai* de cuer *navrè* a mort ; n'*ai* je plus vaillant que vos *veés* ; les *a* li prevos *trovées* ; *sera* de joye *paree*[57].

Procesul de sudare a auxiliarelor, secundat de transformarea perifrazelor verbale în timpuri compuse[58], a fost frînat în Occident de influența limbilor latină (care s-a exercitat cu o forță impresionantă asupra limbii culte, scrisă și vorbită) și germană[59], iar la noi de influența limbilor slave care, datorită unei independențe mult mai mari a auxiliarului **бꙑти** și a semiauxiliarelor, le separau în mod frecvent de participiu[60]. Pe de altă parte, faptul că unele forme ale acestora (cum ar fi prezentul **їесмь**) erau tratate ca semienclitice, facilita cazurile de atracție spre conjuncție [61] — fenomen care, de asemenea, se putea repercuta asupra limbii române vechi. Sînt aspecte care completează datele acțiunii conservatoare ale acestei influențe, în care se includ, probabil, și menținerea negației simple[62] sau a flexiunii nominale. În același timp, este o aplicație a așa-zisei *teorii a acumulării* a lui J.H. Moulton, după care „o construcție frecventă într-o limbă poate influența o construcție identică, dar rară, în alta, mărindu-i folosirea"[63]. Situația istroromânei actuale, în care separarea compuselor morfologice este menținută sub influență sîrbocroată[64], ne verifică indirect interpretarea.

---

[57] *Crestomație romanică*, I, p. 491, 492, 498, 505, 507, 514, 526, 527, 531, 533, 535, 550, 562.

[58] Vezi Mathieu Nicolau, *Remarques sur les origines des formes périphrastiques passives et actives des langues romanes*, în „Bulletin linguistique", IV, 1936, p. 30 și *passim*. L. Skrélina (*Sur le problème de l'économie des changements morphologiques*, în ACILFR XII$_1$, p. 537) distinge următoarele faze : construcția sintactică liberă, gramaticalizarea (= transformarea acesteia în construcție analitică) și morfologizarea (= includerea lor în sistemul paradigmatic).

[59] Norman Denison a explicat menținerea disociabilității compuselor verbale în retoromană prin influența germană (*Constantes et variables entre langues romanes et langues germaniques*, în ACILFR XII$_2$, p. 1106).

[60] P. Cancel, *Studiul verbului slav*, [curs litogr.], București, 1931, p. 111 și urm. ; A. Zacordonеț, *Curs de limba slavă veche*, [litogr.], București, 1963, p. 244 ; *Slava veche și slavona românească* (sub. red. prof. dr. doc. Pandele Olteanu), București, 1975, p. 132. Această separabilitate (augmentată prin metoda literală de traducere din greacă) face dificilă diferențierea funcțională a verbelor auxiliare, care posedau și o valoare autonomă (Cancel, *op. cit.*, p. 115). Traducerile noastre oferă nenumărate exemple de reproducere a unor situații de acest gen.

[61] Cf. André Vaillant, *Manuel du vieux slave*, I, Paris, 1964, p. 379 (cu exemplul: **дцѣ єсмъ коѓо чѣмь обидѣлъ**, unde prezentul verbului „a fi" este auxiliarul perfectului). Se știe că limbile slave și baltice au menținut, în mod excepțional, trăsături ale ordinii relativ libere a termenilor din indo-europeană, cu encliticele plasate după primul element tonic al frazei (A. Meillet, *Introduction à l'étude comparative des langues indo-européennes*[2], Paris, 1908, p. 335; A. Vaillant, *op. cit.*, p. 378—379).

[62] Petre V. Haneș, *op. cit.*, p. 112—113 ; Georgeta Ciompec, *op. cit.*, p. 203.

[63] Cf. Th. Simenschy, *op. cit.*, p. 128. O ilustrare „clasică" a fenomenului este influența greacă asupra latinei creștine, care a stimulat proliferarea unor construcții incomplet dezvoltate, de felul infinitivului final (vezi Louis Deroy, *L'emprunt linguistique*, Paris, 1956, p. 103; Christine Mohrman, *Études sur le latin des chrétiens*, Roma, 1958, p. 45—49).

[64] O prezentare amănunțită a acestor „dislocări" face I. Coteanu, în articolul *À propos des langues mixtes (Sur l'istro-roumain)*, în vol. *Mélanges linguistiques publiés à l'occasion du VIII-e Congrès International des Linguistes*, București, 1957, p. 135—137. Autorul forțează însă lucrurile, explicînd situația exclusiv prin această influență ; or, sîrbocroata a acționat asupra unei faze primitive a dialectului, în care nu se ajunsese la gradul de coeziune din româna actuală. Ea s-a suprapus, deci, peste o stare de fapt, nu a creat o situație nouă. O mare parte din exemple sînt, dealtfel, curente în dacoromâna secolelor XVI—XVII (inserările de adverbe și pronume). Argumentarea lui I. Coteanu a fost preluată (și cu referire la „calcurile topice") de către Radu Flora, care s-a străduit să demonstreze „receptivitatea absolută" a

BDD-A1446 © 1977-1978 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.25 (2026-09-15 02:12:12 UTC)

Dacă explicația comună a dislocărilor de acest gen prin actul mecanic al traducerii nu mai poate fi reținută, s-ar putea totuși crede că apariția lor exclusiv în texte aparținînd păturilor culte, bilingve, probează caracterul livresc al acestei influențe. Ar fi vorba de o imitație literară ; chiar și în situațiile în care slavona nu poseda anumite grupe morfologice, procedeul separării s-ar fi extins printr-un fel de analogie. Această interpretare ar fi susceptibilă, însă, de următoarele obiecții :

1) Este greu de crezut, în principiu, că diferențierea limbii române vechi în „cultă" și „populară" s-ar fi putut *crea* printr-un tratament diferit (slavon și românesc) al morfosintaxei. O asemenea diferențiere nu este posibilă decît în condițiile în care sistemul lingvistic oferă prin el însuși mai multe posibilități combinatorii și presupune cu necesitate o anumită tradiție literară. Este mult mai plauzibil să susținem că influența slavonei *a favorizat* selecția variantelor periferice, din inventarul pasiv al sistemului. Mai precis, faptul că slavona se caracteriza printr-o intensitate funcțională minimă a compuselor verbale a stimulat o creștere a frecvenței de folosire a formațiilor românești cu un grad de coeziune a functivilor verbali mai redus, fie că ele coincideau *sau nu* cu cele slavone. (Prin *intensitate funcțională* înțelegem o caracteristică de ordin secundar a funcției gramaticale, care se manifestă prin coeziunea diferită a grupurilor unite printr-o funcție comună. Așa, de pildă, auxiliaritatea este mai puțin intensă în franceză decît în română, în „limba populară" decît în varianta standard, în „limba veche" decît în cea „modernă" — dovadă numărul mai mare sau mai mic al posibilităților de inserție).

2) Fenomenul este comun limbilor romanice vechi, marcînd o fază de trecere necesară de la formațiile perifrastice la cele compuse. Or, în această situație, concordanțele slavo-române devin insuficiente pentru a presupune o filiație directă. Spre deosebire de studiile mai vechi, tentate să supraaprecieze extensia acestei influențe[65], lingvistica românească actuală se orientează spre explicația prin tendințele interne ale limbii române a acelor fenomene

dialectului românesc la influența slavă (*Despre stadiul actual al istroromânei. Contribuția geografiei lingvistice la chestiunea stabilirii poziției graiurilor istroromâne față de dacoromână*, în *Fonetică și dialectologie*, IV, 1962, p. 151, 153, 166 ; *Despre inconsistența graiurilor periferice și izolate. Chestiuni de metodologie și lingvistică generală*, în SCL XVIII, 1967, p. 285). Ipoteza caracterului „mixt" al istroromânei a fost însă infirmată categoric, într-un studiu bine documentat și condus după excelente principii metodologice, de către E. Petrovici și P. Neiescu (*Persistența insulelor lingvistice. Constatări făcute cu prilejul unor anchete dialectale la istroromâni, megleno-români și aromâni*, în CL IX, 1964, p. 187—214).

[65] Vezi Eugen Seidel, *Elemente sintactice slave în limba română*, București, 1958, lucrare ale cărei principii se resimt în mare măsură de parțialitatea autorului. Astfel, se afirmă că, „dintre fenomenele comune limbii române și limbilor slave, vor fi considerate ca elemente slave în limba română, acelea care corespund *în mai mare măsură* [s.n.] structurii slave decît celei romanice" (p. 6) — punct de vedere care dă toată libertatea alegerii subiective ; „influența slavă poate fi dovedită numai atunci cînd reușim să excludem posibilitatea că fenomenul ar putea fi comun *tuturor* [s.n.] limbilor romanice sau că s-ar putea datora unei evoluții specifice a limbii române" (p. 105—106) — apreciere care reduce inevitabil trăsăturile romanice ale limbii noastre la un grup redus de fenomene panromanice, înlăturînd tocmai concordanțele parțiale, care îi dau diferența specifică în cadrul Romaniei ; în sfîrșit, Seidel exclude elementele comune latinei cu româna, dacă ele nu s-au menținut și în celelalte limbi romanice (p. 108) — criteriu de selecție arbitrar, pentru că elimină a priori posibilitatea menținerii unor latinisme într-o „arie izolată".

BDD-A1446 © 1977-1978 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.25 (2026-09-15 02:12:12 UTC)

de dublă concordanță, balcanică și romanică[66]. Acest principiu, folosit pentru prima oară de Petru Maior[67], a fost reabilitat de structuralismul diacronic. „Desigur, nu trebuie să spunem, susține J. Goudet, că un fenomen s-a produs în română pentru că există în slavă. Acest lucru nu-i imposibil, dar, în general, pentru ca un fapt lingvistic să germineze într-o limbă alogenă, trebuie să afle acolo un teren favorabil. Dar ca un teren să se preteze la un fenomen, nu-i de ajuns să se probeze că acesta s-a produs aici prin generație spontanee"[68].

3) Ca toate vechile limbi romanice, româna era mai bogată în posibilități de recțiune lexico-formală (coocurențe) decît astăzi; or, „cu cît o limbă este mai bogată în posibilități de acord, cu atît ea are mai multă libertate de a rupe șirurile lineare și invers"[69]. Argumentul este cu atît mai necesar, cu cît studiile de limbă veche pornesc adesea de la postulatul unei identități relative a *sistemului* său lingvistic cu *norma* limbii române moderne, justificînd diferențele exclusiv prin influențele străine suportate în secolele al XVI-lea—al XVIII-lea. „Limba vechilor noastre cărți bisericești, afirma N. Drăganu, ne arată o fază aproape actuală sau foarte apropiată de cea actuală" — idee care s-a impus majorității filologilor noștri[70]. Falsitatea premisei impune, deci, reluarea, dintr-o perspectivă teoretică adecvată, a majorității analizelor consacrate sintaxei. Așa, de pildă, cercetînd regimul sintactic al verbelor în limba veche, Gabriela Pană-Dindelegan remarcă o serie de stadii succesive, caracterizate printr-o regresie cantitativă a combinațiilor, și atribuie abundența variantelor din secolul al XVI-lea influenței originalului slavon asupra textelor traduse[71]. Autoarea nu oferă nici o comparație concretă cu textul slavon și nici cu fazele corespunzătoare ale celorlalte limbi romanice — ceea ce înseamnă că punctul de referință este doar limba actuală. În realitate, cauza esențială este, ca și în cazul dislocărilor, disponibilitatea sintactică superioară a verbului în secolul al XVI-lea, pe care acțiunea slavonei putea cel mult să o sublinieze.

---

[66] Vezi Marius Sala, *Locul limbii române între limbile romanice*, în SCL XVI, 1965, p. 65 („Nu excludem nici posibilitatea ca un fenomen, rezultat al unei tendințe structurale romanice, să fi fost *întărit* de existența unei tendințe structurale identice în limbile cu care româna a venit în contact [...]. Se impune însă ca, înainte de a explica situația din română printr-un fenomen de interferență, să apelăm la latină și la tendințele structurale romanice, deci la o cauză *internă* [s.a.]"); Maria Iliescu, *De la latină la română*, în SCL XVI, 1965, p. 67—75; idem, *Encore une fois sur la place de la langue roumaine parmi les langues romanes*, în „Philologica pragensia", IX, 1966, nr. 2, p. 130 și urm.

[67] Petru Maior combate supoziția că folosirea auxiliarelor în morfologia verbului românesc ar fi de origine slavă pentru motivul că se află în slavă; el arată că procedeul este moștenit *de vreme ce* și italienii (care n-au nimic comun cu slavii) uzează de el (*Dissertație pentru începutul limbei românești*, la MAIOR, I. II, 62).

[68] J. Goudet, *La notion de „structure de remplacement" en linguistique historique*, în RRL XIV, 1969, p. 524.

[69] Lucien Tesnière, *Éléments de syntaxe structurale*, Paris, 1959, p. 21. Vezi și Jean Dubois, *Grammaire structurale du français. Nom et pronom*, Paris, 1965, p. 26 („redundanța de marcă permite modificarea ordinii sintagmelor, asigurîndu-le în același timp concatenația").

[70] N. Drăganu, *Două manuscripte vechi: Codicele Todorescu și Codicele Marțian. Studiu și transcriere*, București, 1914, p. 91. Au existat, firește, și unele proteste izolate. De exemplu, Ștefan Munteanu arăta că, „pentru perioada veche, punctul de plecare al cercetării normelor ei nu poate fi exclusiv stadiul ei actual" (vezi „Orizont", XV, 1964, nr. 11, p. 67).

[71] Gabriela Pană-Dindelegan, *Regimul sintactic al verbelor în limba română veche*, în SCL XIX, 1968, p. 289, 296 și *passim*.

BDD-A1446 © 1977-1978 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.25 (2026-09-15 02:12:12 UTC)

4) „Dislocările" s-au menținut regional pînă astăzi, dar cu limitarea posibilităților de inserție la subiect și la vocativ, datorită independenței relative a acestora în structura propoziției. Este singurul tip care subzistă în sintaxa normală după secolul al XVI-lea, dar își restrînge continuu frecvența. Iată cîteva exemple, începînd cu a doua jumătate a veacului al XVII-lea :

> Iaste locu de curătură [ce-l am de la moș], de strămoșii, -că mi *l-au* domnii *dat* (doc. a. 1700, Hațeg, în IORGA, S. D. XII, 219—220) ; mă tem *să nu fie* sufletul tău *rămas* cumva nesătul (ÎNV. NEAGOE, 240) ; cînd *fu* frumosul Iosif *trimis* de tată-său (*ib.* 309) ; nu *vă*, fiilor, *spăreați* (CRON. VERS. 65) ; și *veți fi*, fii mii, *primiți* (FRIMU, P. 170, a. 1813) ; *era* tot rodul *căzut* (CÎNTEC, 122) ; *ai fost*, Doamne, *ocărît* (*ib.*) ; *nu te*, vere, *mînia* (PAULETI, 131) ; *nu mă*, maică, *blestema* (BIBICESCU, P.P. 95) ; *nu fi*, tată, *amărît* (TEAHA, G. 191) ; *nu te*, Ană, *întrista* (MOISE, B. 106) ; *nu te*, soro, *-nspăimînta* (id. *ib.* 107) ; ce *mă*, domn bun, *ispitești* (id. *ib.* 120) ; *nu te*, fată, *spăimîntară* (id. *ib.* 126) ; *nu mă*, dragă, *săgeta* (HERSENI, F. 248).

Dealtfel, disjuncțiile prin vocativ erau frecvente și în latină, unde au fost explicate prin persistența unei deprinderi moștenite din indoeuropeană : vocativul era, la origine, aton, încadrîndu-se deci în legea lui Wackernagel privind poziția secundară a „cuvintelor accesorii"[72].

5) Absența unei construcții în anumite nivele ale limbii nu dovedește incompatibilitatea ei cu sistemul funcțional, ci cel mult caracterul său „periferic" în secțiunea sincronică dată. Principiul acționează permanent în domeniul sintactic deoarece, după cum susține J. Fourquet, „distanța dintre sintaxa unui dialect și cea a unei limbi literare este mai mare decît între fonologia unuia și cea a celeilalte"[73]. Jacques van Ginnecken, care a diferențiat pentru prima dată, după cunoștința noastră, *les constructions à forte cohésion* de *les constructions à faible cohésion*, a arătat că, în situațiile în care „diferitele construcții *separabile* se prezintă, în aceeași perioadă a istoriei limbii, ca *neseparate*", ele își mențin „unitatea psihică" indiferent de coeziunea secvențială[74]. Un exemplu analog este dubla folosire a acuzativului în secolul al XVI-lea : într-o formă preponderent sintetică în textele traduse (care mențin uzul mai vechi sub influența slavonei) și într-o formă preponderent analitică în documente (care redau în mai mare măsură obișnuințele limbii vorbite)[75]. Dar cea mai bună ilustrare este situația actuală, cînd dislocările *sintactice* și inserția mai multor adverbe în grupurile morfologice se admit ca o calitate

---

[72] Vezi J. Marouzeau, *L'ordre des mots dans la phrase latine*. II. *Le verbe*, Paris, 1938, p. 101.

[73] Jean Fourquet, *Linguistique structurale et dialectologie*, în vol. *Fragen und Forschungen im Bereich und Umkreis der germanischen Philologie*, Berlin, 1956, p. 196.

[74] Jac. van Ginnecken, *Principes de linguistique psychologique*, Paris, 1907, p. 521.

[75] Vezi Nicolae Drăganu, *Morfemele românești ale complementului în acuzativ și vechimea lor. Un capitol de sintaxă românească*, București, 1943, p. 118—121 ; Al. Rosetti, *Istoria limbii române*, p. 533—535.

BDD-A1446 © 1977-1978 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.25 (2026-09-15 02:12:12 UTC)

a limbajului poetic, dar sînt prohibite în limbajul standard, unde nu apar, dealtfel, decît excepțional și în forme puțin frapante[76].

Considerăm, prin urmare, că „dislocările" morfosintactice din secolul al XVI-lea, ca și cele care apar uneori în primele traduceri din secolul următor, trebuie apreciate dintr-o optică diferită de cea tradițională. *Ele sînt realizări periferice ale posibilităților oferite de insuficienta coeziune a termenilor din sistem.* Acest fapt își are explicația sa în „legea inerției construcției verbului", de care vorbea Th. Simenschy, care constă din aceea că „construcția verbului poate rămîne aceeași după ce și-a schimbat sensul"[77] (respectiv, funcția). Cu alte cuvinte, laxitatea formațiilor perifrastice se menține un timp relativ îndelungat după apariția auxiliarității. Persistența în varianta savantă a limbii vechi a formațiilor arhaice ilustrează fenomenul „stadiilor de limbă simultane", care constă din menținerea la nivele sociolingvistice diferite a unor structuri decalate în timp, pe care Leiv Flydal le-a numit „structuri lingvistice diastratice"[78]. Este una din „problemele capitale ale vechii române literare", semnalată deja, în linii mari, de către G. Ivănescu[79]. Explicația teoretică este aceea că între dispoziția topică și structura morfologică a unei limbi nu există un paralelism absolut[80].

Este curios cum filologii, din dorința de a justifica cu orice preț ceea ce considerau imposibilități în românește, au forțat comparația cu textele străine, taxînd drept „reproduceri" secvențe incompatibile sintactic. Astfel, Petre V. Haneș considera edificator paralelismul „de *va* amu *fi* casa destoinică" (Coresi) — **аще оубо** ѣждѣть **домѣ достоинѣ**, deși, în realitate, nu există nici o similitudine. Explicația sa este naivă: „Formele compuse ale verbului (perfectul compus, viitorul, optativul) dau mult de furcă traducătorului român. El nu știe dacă cele două cuvinte, din cari e compusă forma verbală românească, trebuie puse alături, ori despărțite prin alte cuvinte. Îi e cu atît mai greu, cu cît originalul nu-i mai poate servi drept călăuză, el prezentînd, în asemenea cazuri, o singură formă. Și atunci unei îi găsește ușor loc în fraza românească — dar celeilalte?"[81]. Așadar, „cuvintele" nu formează unități morfosintactice, ci sînt ca niște bucăți de sticlă colorată

[76] Vezi Ion Coteanu, *Dislocarea ca procedeu stilistic în poezia noastră contemporană*, în „Revista Universității «C. I. Parhon»", seria șt. sociale, 1955, nr. 2-3, p. 189—197; Al. Graur, *Despre dislocarea grupurilor de cuvinte*, în LR IX, 1960, nr. 3, p. 27; Valeria Guțu Romalo, *Morfologia*, p. 184. Aceeași situație în franceza contemporană (vezi Marie-Louise Müller-Hauser, *La mise en relief d'une idée en français moderne*, Geneva-Zürich, 1943, p. 108; Walther von Wartburg et Paul Zumthor, *Précis de syntaxe du français contemporain*², Berna, 1958, p. 160, 175).

[77] Th. Simenschy, *op. cit.*, p. 128.

[78] Leiv Flydal, *Remarques sur certains rapports entre le style et l'état de langue*, în „Norsk Tidsskrift for Sprogvidenskap", XVI, 1952, p. 243—244 și 251.

[79] G. Ivănescu, *Problemele capitale ale vechii române literare*, în BIFR XI—XII, 1944—1945, p. 143—145 și 384. Sub aspect morfosintactic, are dreptate I. Șiadbei cînd susține că „între limba textelor religioase din secolul al XVI-lea și cea a documentelor este o deosebire sensibilă, prin faptul că cea dintîi e mai arhaică, iar cea din documente este mai aproape de limba vorbită" (*Istoria literaturii române vechi*, București, 1975, p. 56). Sub aspect fonetic și lexical, este posibil însă ca decalajul să reflecte „structuri lingvistice diatopice", regionale (vezi discuția la Ion Gheție, *Începuturile scrisului în limba română. Contribuții filologice și lingvistice*, București 1974, p. 75).

[80] Cf. Lennart Carlsson, *Le degré de cohésion des groupes subst. + de + subst. en français contemporain*, Uppsala, 1966, p. 30.

[81] Petre V. Haneș, *op. cit.*, p. 110—111.

BDD-A1446 © 1977-1978 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.25 (2026-09-15 02:12:12 UTC)

într-un caleidoscop, cu care traducătorul, uitînd că știe românește, pur și simplu nu are ce să facă și le combină la noroc, ori de cîte ori originalul nu-i oferă sugestii.

Și Al. Rosetti vorbește de o „ordine nefirească a cuvintelor în frază, prin imitarea *exactă* [s. n.] a ordinii cuvintelor din originalul maghiar" și slavon[82], dar nu toate exemplele îi servesc : nu putem vedea o legătură între „cum *au* Hristos nouă *zis*" și „mint az Christus meg *monta*", între „se-*ară* Domnulu *vrea*" și „ašte gospodĭ *vosxoštetŭ*", între „tuturora *au* scris *lăsat*" și „mindenek nec iruán *halta*" (literal : „tuturor scriind a lăsat")[83]. Nici Pandele Olteanu nu ne convinge să vedem în traducerea „dar *ca să* numele Domnului *respectăm*" o reproducere a slavonului „ali što besme imja Božie běčelovati" și, cu atît mai puțin, să presupunem o origine slovacă a traducerilor bazați pe asemenea exemple[84]. Arbitrară este și paralela oferită de Radu Flora între o secvență istroromână („n-*au* iel *vrut*") și una sîrbească („nije on *hteo*"), pentru a dovedi „o preluare a topicii" străine și, implicit, caracterul „mixt" al dialectului românesc[85].

Remarcîndu-se unele deosebiri prea mari, atît în raport cu slavona cît și cu româna actuală, s-a ajuns la concluzia că traducătorii nu știau nici slavonește și nici românește[86]. În aceste condiții, inițiativa de a traduce totuși apare cel puțin ciudată, dacă nu de-a dreptul irresponsabilă. Explicația este prea stringentă pentru a fi luată în seamă ; s-a presupus însă că traducătorii erau sași (pentru că separarea compuselor este curentă în germană), sau că, în orice caz, aparțineau unei zone nordice, influențată de maghiară, slovacă și germană[87]. Dar fenomenele vizate nu se întîlnesc într-o carte — două, ci în întreaga literatură de traduceri, din toate provinciile și pe parcursul unui întreg secol, așa cum s-a văzut. Este drept că marea majoritate a textelor provin din Transilvania și Banat, dar nu credem că aspectul lor a fost determinat de deprinderi morfosintactice cărturărești, pentru motivul că din aceeași zonă provin și majoritatea exemplelor populare de inserții ale subiectului, vocativului, pronumelor tonice și altor adverbe decît cele „admise" astăzi în limba standard. Transilvania (împreună cu Banatul) reprezenta, deci, din punct de vedere morfosintactic, o arie conservatoare ; cu alte cuvinte, diferențierea sociolingvistică (diastratică) s-a dezvoltat dintr-o diferențiere regională (diatopică). Pe de altă parte, așa-zisele sășisme din celelalte compartimente ale limbii, pe care unii filologi au încercat să le detecteze, nu au rezistat, în marea lor majoritate, criticii pertinente[88].

---

[82] Al. Rosetti, *Istoria limbii române*, p. 567.

[83] *Ibidem*, p. 563, 566, 567.

[84] Pandele Olteanu, *Considerații filologico-lingvistice despre postilele husito-reformate de interpretare a „Decalogului"*, în vol. *Studii de slavistică*, I, București, 1969, p. 63—64.

[85] Radu Flora, *Cîteva observații cu privire la bilingvismul manifestat în graiurile istroromâne*, în ACILFR XII_2, p. 1020.

[86] Liviu Onu, *În legătură cu problemele limbii române literare*, în „Steaua", VI, 1955, nr. 7, p. 100.

[87] Pandele Olteanu, *Presupusul original unguresc al „Cazaniei" I, din 1564, a diaconului Coresi : corectarea unei erori*, în vol. *Omagiu lui Alexandru Rosetti*, p. 647 ; idem, *Sintaxa și stilul paleoslavei și slavonei*, București, 1974, p. 318—319.

[88] Vezi Ilie Bărbulescu, *Curentele literare la români în perioada slavonismului cultural*, București, 1928, p. 77—102 și, îndeosebi, Al. Rosetti, *Mélanges de linguistique et de philologie*, Copenhaga-București, 1947, p. 558—575 și *Istoria limbii române*, p. 664.

BDD-A1446 © 1977-1978 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.25 (2026-09-15 02:12:12 UTC)

În ultimul timp au apărut însă cîteva studii de orientare obiectivă, care tind să restrîngă sfera „influențelor" slavo-săsești asupra primelor traduceri, susținînd, în același timp, că atît traducătorii cît și copiștii erau români[89]. Comparînd disjuncțiile compuselor verbale românești prin subiect nominal sau pronominal cu corespondentele lor slavone, Maria Rădulescu conchide : „presupunerea că asemenea construcții neromânești s-ar putea datora topicii originalului tradus, cel puțin pentru textul coresian, nu se susține"[90]. Constatarea este pe deplin justificată, iar dacă mai subzistă vreo nedumerire, ea privește motivul pentru care trebuie să mai vorbim, în astfel de cazuri, de „construcții neromânești".

Pe baza materialului analizat, se pot detașa liniile mari ale evoluției coeziunii grupului verbal în limba română. Etapa arhaică este aceea în care functivii puteau fi separați prin termenii oricărei clase lexicale și chiar prin secvențe mai ample. Ea a caracterizat norma limbii noastre, probabil, pînă în secolul al XIV-lea, dacă ținem seama de influența regresivă a analitismului limbilor slave. Ulterior procesul de morfologizare s-a manifestat, în plan sintagmatic, prin eliminarea treptată a claselor lexicale cu excepția celei a pronumelui și a adverbului ; dintre celelalte, au rezistat pînă astăzi, în izolări regionale, substantivele cu funcție de subiect sau de vocativ. Textele culte, din secolul al XVI-lea și din prima jumătate a secolului al XVII-lea, păstrează încă vestigii ale stadiului arhaic, situate la periferia sistemului. Cea de-a doua etapă este aceea a reducerii termenilor celor două clase la pronumele *atone* și la cele cinci adverbe, selectate datorită corpului sonor redus și, îndeosebi, datorită funcției aspectuale pe care i-o conferă nucleului verbal (am *mai* făcut, am *și* ajuns, am *tot* mers, am *cam* băut, n-am *prea* rîs). Judecînd după texte, inserțiile altor adverbe și pronume se situează, pînă în secolul al XIX-lea, în zona periferică a normei, iar din secolul al XIX-lea pînă astăzi, la periferia sistemului.

În comparație cu celelalte limbi romanice, angajate în același proces, româna a evoluat mai rapid în direcția sintetismului. Credem că principala cauză a decalajului este baza sociolingvistică mult mai îngustă a stilului savant, care, în ansamblul Romaniei, a reabilitat dintr-o nouă perspectivă funcțională, stilistică, construcțiile arhaice, sub forma *hiperbatului*[91].

La nivelul grupului nominal, se pot considera „premorfologice" în limba veche disocierile sintagmelor [adverb de comparație + adjectiv] și [adverb de comparație + adverb]. În limba actuală morfemul de comparație este coocurent determinatului său — situație care se prezintă, de asemenea, ca rezultat al unei evoluții.

După natura inserendului verbal, vom distinge două tipuri de separări, ambele normale în limba veche :

[89] Vezi, de exemplu, J. Smrčková *Remarques sur l'intérpénétration des systèmes grammaticaux roumain et slave dans les premiers monuments roumains traduits*, în ACIL X_4, p. 851—852.

[90] Maria Rădulescu, *Observații asupra topicii subiectului*, p. 45.

[91] Nu putem insista aici asupra procesului complex al „remotivării" stilistice ; ne mulțumim să trimitem la cele cîteva date oferite de lucrările noastre mai vechi : *Oriental și clasic în stilistica frazei lui Cantemir*, în ALIL (Iași), XIX, 1968 și *Influențe ale manierismului greco-latin în sintaxa lui D. Cantemir : hiperbatul*, în vol. *Studii de limbă literară și filologie*, București, 1968.

BDD-A1446 © 1977-1978 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.25 (2026-09-15 02:12:12 UTC)

A) Separarea prin copulă a grupului nominal (menținută pînă astăzi în poezia populară din Transilvania) :

Foarte era *amară* (PALIA, 230) — igen keserü vala — amara enim erat — πικρὸν γὰρ ἦν — гор҃ка бо бѣ; bunătatea-le *foarte* era *multă* (*ib.* 123) — mert az ö Ioszagoc igẽ soc vala — erat enim substantia eorum multa — ἦν γὰρ αὐτῶν τὰ ὑπάρχοντα πολλὰ — бѣ́ше бо имѣнїѧ ихъ мнѡга; *foarte* era țara *în grej* (doc. a. 1612, la ROSETTI, L. 79); *foarte* iaste noaă *de folos* (VARLAAM, 90); tuturor *foarte* are hi fost *puțină* (id. 319); *foarte* era om *înțeleptu* (HRONOGRAFE, 257); *foarte* îi era *drag* (SINDIPA, 362); ei *foarte* sînt oameni streini *răi* (*ib.* 393); nu *foarte* iaste *așa priceput* acel neguțători (*ib.* 394); *foarte* iaste lucrul acela *minunat* (N. Milescu[92]); *foarte* era *iscusiți* (C. CANTACUZINO, 30); *foarte* iaste *bine* (ÎNV. NEAGOE, 136); *foarte* va fi lucru *bun* (*ib.* 256); *foarte*-mi erai *drag* (*ib.* 210); *mult* iaste *milostiv* (*ib.* 281); *lacom de bani* încă era *foarte* (R. POPESCU, 215); *foarte* sînt *folositoare* (id. 247); *foarte* este *cu năpaste* (CRON. VERS. 137); *mult* era *îndestulat* (MAIOR, I. I, 129); Săracă striinătate, *Mult* ai fost *fără dreptate* (VERS. 516); *Greu* că-i *încărcată* (N. DENSUȘIANU, V.C. 24, Mold.); *Mult* e cu chipul *de treabă* (id. *ib.* 101, Olt.); *Mult* e mintea fetei *proastă* (BIBICESCU, P.P. 222); *Mult* e voinicul *viclean* (id. *ib.* 223).

B) Separarea grupului nominal printr-un predicat verbal :

Forti ne-au părut *bine* (doc. a. 1594, în HURMUZAKI, XI, 490); *foarte* ne strîngu turci *mulți* (doc. a. 1599)[93]; ci *foarte* au slăbit vita *rău* (doc. a. 1649, în CAT. BRAȘ. I, 12); *foarte* au dat război *mare* (HRONOGRAFE, 248); *foarte* li-a părut *bine* (PRIIAM, 90); *foarte* i-au tăiat *rău* (R. POPESCU, 72, 110); *atîta* s-au aținat foc *mare* (id. 241); *foarte* mi să par *întunecate* (ANTIM, 205); *foarte* ș-au făcut voia *rea* (SINDIPA, 362); *foarte* au fugit *tare* (*ib.* 365); *foarte* să le iai aminte *bine* (*ib.* 393); *foarte* ne stau vremile *împotrivă* (doc. a. 1774, în CAT. BRAȘ. I, 158); *Mult* se bat *cu jale*, *Mult* se bat *urît* (N. DENSUȘIANU, V.C. 115, Munt.).

Primul tip fusese preluat de limbile romanice din latină, unde poziția copulei (de ex. „in metu sum maxumo", la Plaut) a fost explicată prin legea lui Wackernagel, care consemnează plasarea „cuvintelor accesorii" din indo-europeană imediat după primul termen autonom al propoziției[94]. În construcțiile de tipul „mul en *fud trist*", „tam *fud cruels*" sau „mult *fo afflicz*" din v. fr., adverbul se referea nu la adjectivele *trist*, *cruels*, sau *afflicz*, ci la ansamblul [copulă + adjectiv], care constituia o sintagmă stabilă, nedisociabilă[95]. O

[92] Ap. P. V. Haneș, *Un tricentenar Milescu. Cartea cu întrebări (1661—1961)*, în „Glasul bisericii", XXI, 1962, nr. 1—2, p. 93.

[93] Ap. Șt. Ștefănescu, *Știri noi cu privire la domnia lui Mihai Viteazul*, în *Studii și materiale de istorie medie*, V, 1962, p. 187.

[94] J. Marouzeau, *L'ordre des mots dans la phrase latine*. I. *Les groupes nominaux*, Paris, 1922, p. 229—230.

[95] Maria Van Hoorenbeeck et Guy de Poerk, *Méthodes d'approche de la syntaxe des plus anciens textes français*, în vol. *Méthodes de la grammaire. Tradition et nouveauté*, Paris, 1966, p. 150.

BDD-A1446 © 1977-1978 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.25 (2026-09-15 02:12:12 UTC)

situație asemănătoare este cea a inserțiilor prin predicat : în vechile limbi romanice, adverbele puteau determina nu numai un verb (cf., în rom., *foarte am poftì*, doc. a. 1604 — 1618, la ROSETTI, L. 73 ; *că nu foarte îmblă drumul*, doc. a. 1656, în CAT. BRAȘ. I, 16, *nu foarte știm*, doc. a. 1674, în HURMUZAKI, XV, 1355), dar și un echivalent sintagmatic al acestuia. Cît timp ele nu reprezentau determinări ale adjectivelor sau ale adverbelor, ci ale sintagmei verbale, poziția lor reflecta nemijlocit solidaritatea cu aceasta din urmă. Așa se explică secvențele :

> V. s p a n. : *mucho* auie *grandes* cuidados[96] ; *much* era *bien andant* Eneas[97] ; v. c a t a l. : *molt* ploraven *agrament* las donas[98] ; *tant* es *notoria* ; *fort* era *rahonable* ; *molt* est *enganant*[99] ; v. f r. : *molt* oüs *dur* corage ; *mout* i avoit *beles* gelines ; *mult* avoient fait *grant* folie ; *molt* sist *bien* a la dansele[100] ; v. p r o v. : *trop* son nostros terras *lonh* ; *tant* es sos pretz *verais e fis*[101] ; v. i t a l. : *tant'*è di bontade *fresco* ; questa cosa *molto* esser *legera*[102].

Aceste forme sintactice nu au făcut pînă acum, din cîte știm, obiectul unei cercetări speciale în filologia noastră ; tangențial, s-au exprimat totuși cîteva puncte de vedere. Eugen Negrici încadrează printre „inovațiile și îndrăznelile topice" ale lui Miron Costin aceste „dislocări cutezătoare" : „*foarte* au ținut *puțină* vreme războiul", sau „nu *să* nice *povestește*"[103]. În realitate, ele nu sînt inovații, pentru că sînt comune fazelor primitive ale limbilor romanice ; nu sînt dislocări, pentru că reflectau solidarități sintagmatice diferite ca tip de cele actuale ; nu sînt îndrăzneți, pentru că au o frecvență destul de ridicată, atît în textele de factură cultă cît și în cele de factură populară. Eroarea lui Negrici constă în faptul că, necunoscînd raportul genetic dintre formele sintactice „dislocate" și cele sudate, le-a prezentat pe primele ca fiind transformări ale celorlalte. Referindu-se la topica lui *foarte* la Neculce, Iorgu Iordan apreciază că „acest adverb avea, exact ca în unele graiuri populare de astăzi, și valoare de cuvînt oarecum independent, nu numai alcătuitor

---

[96] Ap. Martin Alonso, *Ciencia del lenguaje*, p. 127.
[97] Ap. R. Lapesa, *op. cit.*, p. 155.
[98] *Crestomație romanică*, I, p. 672.
[99] Anfós Par, *op. cit.*, p. 530.
[100] *Crestomație romanică*, I, p. 481, 515, 523, 530.
[101] *Ibidem*, p. 626.
[102] *Ibidem*, p. 221, 289.
[103] Eugen Negrici, *Narațiunea în cronicile lui Gr. Ureche și Miron Costin*, București, 1972, p. 319. Cunoștințele de sintaxă istorică ale lui Negrici, evasi-inexistente, nu l-au împiedicat totuși să abordeze chestiuni care necesitau o pregătire riguroasă. „Nu este nevoie să fii sintaxier, susține el, pentru a remarca diversitatea modelelor sintactice din text" — ceea ce este perfect adevărat, dar este nevoie să fii sintactician pentru a le putea descrie și a le înțelege semnificația istorico-stilistică. În paranteză fie spus, acest *sintaxier*, care nu înseamnă „manual de sintaxă" (cum ar putea-o crede oricine), ci „sintactician", ilustrează spiritul umoristic al autorului, un fecund *derivatier*. Pentru inserția lui *nici* în limba veche, vezi, de pildă, VARLAAM : „nu să nici ating de samareni" (116), „nu nici caotă" (283), „nu să nici închina "(397) ș.a. Și în limba actuală „destul de frecvent își schimbă locul, fără deosebire de provincie, adverbul de negație *nici*" (Iorgu Iordan, *Limba română actuală. O gramatică a „greșelilor"*, Iași, 1943, p. 451 — dar cu exemplificări privind conjunctivul).

BDD-A1446 © 1977-1978 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.25 (2026-09-15 02:12:12 UTC)

al superlativului"[104]. De fapt, nu este vorba de o independență, ci de o determinare multiplă, manifestată, în secolul al XVIII-lea, prin coexistența construcțiilor noi cu cele vechi.

Într-adevăr, dezvoltarea noilor determinări sintactice a dus la constituirea, în cadrul grupului verbal, a ansamblului [adverb de comparație + adjectiv(adverb)]. Construcțiile mai vechi continuă să apară, în virtutea principiului inerției, dar conținutul lor funcțional devine bivalent: *foarte ne-au părut bine* se putea interpreta fie ca „ne-au părut foarte bine", fie ca „foarte ne-am bucurat", după cum și *mult ai fost fără dreptate* putea fi înțeleasă fie ca „ai fost mult nedreaptă", fie ca „mult m-ai nedreptățit". În prima ipostază funcțională, secvența se prezenta ca o formulă contradictorie a raportului dintre conținut și expresie, așadar ca o dislocare sintactică, ceea ce a dus la eliminarea ei treptată din normă și la proliferarea ei paralelă în stil.

SIGLE

ACIL X = *Actes du Xe Congrès International des Linguistes*, București, I(1969), II—IV (1970); ACILFR XII = *Actele celui de-al XII-lea Congres internațional de lingvistică și filologie romanică*, București, I (1970), II (1971); ALEXANDRIA = *Istoria despre marele Alexandru împărat* (1794), în C. POP. I; ANTIM = Antim Ivireanul, *Opere*, București, 1972; BIBICESCU, P.P. = I. G. Bibicescu, *Poezii populare din Transilvania*, București, 1893; BUD, P.P. = Tit Bud, *Poezii populare din Maramureș*, București, 1908; CACAVELA = Ieremia Cacavela, *Tîlcuirea liturghiei*, Iași, 1692; C. CANTACUZINO = Stolnicul Constantin Cantacuzino, *Istoriia Țării Rumânești*, în vol. *Cronicari munteni*, I, București, 1961; CANTEMIR, D. = Dimitrie Cantemir, *Divanul*, București, 1969; CANTEMIR, H. = Dimitrie Cantemir, *Hronicul vechimii a romano-moldo-vlahilor*, București, 1901; CANTEMIR, IST. = Dimitrie Cantemir, *Istoria Ieroglifică*, I—II, București, 1964; CARTEA = *Cartea împăratului Ioan Cantacuzino* (secolul al XVIII-lea), în „Theodor Codrescu", III, 1934, nr. 5; CAT. BRAȘ. = *Catalogul documentelor românești din Arhivele Statului (Brașov)*, I, București, 1955; CAT. CALV. = *Catehismulu calvinescu* (1656), Sibiu, 1879; CEASLOV (1640) = Șt. Pașca, *O tipăritură munteană necunoscută din secolul al XVII-lea: cel mai vechi ceaslov românesc. Studiu istoric și de limbă*, București, 1939; CÎNTEC = *Cîntec în versuri de patimile Domnului Isus Hristos*, în „Theodor Codrescu", IV, 1935, nr. 8; COD. BEREASA = Gh. Ghibănescu, *Din Evangheliarul lui Varlaam, mitropolitul Moldovei. (Codicele Bereasa, Vaslui, scris de Contăș uricar și Apostol Tecuci)*, în „Ion Neculce", VI, 1926—1927, p. 255—263; COD. VOR. = *Codicele Voronețean*, Cernăuți, 1885; CORESI, A. = Coresi, *Lucrul apostolesc*, Brașov, 1563 (ed. fotocopiată de I. Bianu, București, 1930); CORESI, L. = Coresi, *Liturghierul*, București, 1969; CORESI, MOL. = fragmente din *Molitvenicul* lui Coresi, publicate de Atanasie Popa *(Originalul cîntecelor din „Molitvenicul" tipărit de Coresi în 1564*, în LR XV, 1966, nr. 3); CORESI, P. = *Psaltirea publicată în românește la 1577* de diaconul Coresi, I, București, 1881; CORESI, T. = Coresi, *Tetraevanghelul*, București, 1963; M. COSTIN = Miron Costin, *Opere*, București, 1958; C. POP. = *Cărțile populare în literatura românească*, I—II, București, 1963; CRON. VERS. = *Cronici și povestiri românești versificate*, București, 1967; N. DENSUȘIANU, V.C. = Nicolae Densușianu, *Vechi cîntece și tradiții populare românești*, București, 1975; DENSUSIANU, F.A. = Ovid Densusianu, *Flori alese din cîntecele poporului*, București, 1966; DOSOFTEI, P. = Dosofteiu, *Psaltirea în versuri* (1673), București, 1887; EROTOCRIT = *Istoria lui Filerot și Antusa* (ante 1837), în C. POP. II; ESOPIIA = *Viața și pildele preainteleptului Esop* (1795), în C. POP. I; FOL. NOV. = *Foletul Novel. Calendarul lui Constantin Brîncoveanu* (1693—1704), București, 1942; FRIMU, P. = Frimu, *Plîngerea lui Adam*, în „Theodor Codrescu", V, 1936, nr. 11; GHEORGACHI = Dan Simonescu, *Literatura românească de ceremonial. Condica lui Gheorgachi* (1762), București, 1939; HASDEU, C.B. = B. Petriceicu-Hasdeu, *Cuvente den bătrîni*, I—II, București,

[104] Iorgu Iordan, *Introducere* la Ion Neculce, *Letopisețul Țării Moldovei* și *O samă de cuvinte*, București, 1955, p. 66.

BDD-A1446 © 1977-1978 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.25 (2026-09-15 02:12:12 UTC)

1878—1879 ; HERSENI, F.=Traian Herseni, *Forme străvechi de cultură poporană românească*, Cluj, 1977 ; HRONOGRAFE = *Hronografe* (sfîrșitul secolului al XVII-lea), în C. POP. II ; HURM. = *Psaltirea Hurmuzaki*, publ. de I. — A. Candrea în subsolul de la SCH. ; HURMUZAKI, XV = *Documente privitoare la istoria românilor*, XV, București, 1911, 1913 ; IORGA, S.D. = N. Iorga, *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, XII, București, 1906 ; IORGA, S.F. = N. Iorga, *Scrisori de femei*, Vălenii de Munte, 1932 ; Î. LEG. = *Îndreptarea legii* (1652) București, 1962 ; ÎNV. NEAGOE = *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie*, București, 1971 ; LUCACI = *Pravila ritorului Lucaci* (1581), București, 1971 ; MAIOR, I. = Petru Maior, *Istoria pentru începutul românilor în Dacia*, I—II, București, 1971 ; MOISE, B. = Ilie Moise, *Butea junilor. Obiceiuri de iarnă din sudul Transilvaniei*, Sibiu, 1976 ; MOXA = *Cronica lui Mihail Moxa*, la HASDEU, C.B.I (trimiterile se fac la pagina mss.) ; NECULCE = Ion Neculce, *Letopisețul Țării Moldovei și O samă de cuvinte*, București, 1963 ; NT = *Noul Testament de la Bălgrad*, publ. de I. G. Sbiera în COD. VOR. ; PALIA = *Palia de la Orăștie* (1581—1582), București, 1968 ; PAULETI = Nicolae Pauleti, *Cîntări și strigături românești* (1838), București, 1962 ; PLOPȘOR, C. = N. Plopșor, *Ceaur. Povești*, Craiova, 1928 ; R. POPESCU = Radu Popescu, *Istoriile domnilor Țării Românești*, București, 1963 ; POPOVICI, S. = Titus Popovici, *Setea*, București, 1961 ; PRIIAM = *Împărăția lui Priiam, împăratul Troadei* (1689), în C. POP. I ; PSALT. CALV. = *Psaltirea* lui Viski János (1697), publicată fragmentar de I. Bianu în introducerea la DOSOFTEI, P.; ROSETTI, L. = Alexandre Rosetti, *Lettres roumaines de la fin du XVIe-siècle et le début du XVIIe siècle, tirées des archives de Bistritza (Transylvanie)*, București, 1926 ; SCH. = *Psaltirea scheiană comparată cu celelalte psaltiri din sec. XVI și XVII traduse din slavonește*, de I. — A. Candrea, I—II, București, 1916 ; SINDIPA = *Povestea despre Sindipa filosoful* (1703), în C. POP. I; SKINDERIU = *Istoriia lui Skinderiu-împăratu* (1797), în C. POP. I ; TEAHA, G. = Teofil Teaha, *Graiul din Valea Crișului Negru*, București, 1961 ; URECHE = Gr. Ureche și S. Dascălul, *Letopisețul Țării Moldovei*, Craiova, 1939 ; VARLAAM = Varlaam, *Cazania* (1643), București, 1943 ; VIRȘURI= *Virșuri pentru străinătate*, în „Th. Codrescu", V, 1935, nr. 5.

LES FORMATIONS PRÉMORPHOLOGIQUES EN ANCIEN ROUMAIN

RÉSUMÉ

Selon les normes grammaticales du roumain contemporain, la conjonction-morphème du subjonctif(*să*), la préposition-morphème de l'infinitif(*a*) et les auxiliaires *(a fi* et *a avea)* se caractérisent par une cohésion remarquable par rapport au noyau verbal, qui limite les possibilités d'insertion à cinq adverbes seulement *(și, mai, tot, cam, prea)* et aux formes atones des pronoms personnel et réfléchi. Les éléments conjoints (pronoms réfléchis et pronoms personnels atones) manifestent un degré de cohésion similaire ; proclitiques, ces éléments sont dissociables par les mêmes adverbes. Tel est aussi le cas du morphème de négation, séparable par les formes pronominales atones et par les adverbes *mai, tot, prea, nici, cumva* et *chiar*. Comparativement, les textes des XVIe—XVIIe siècles, offrent des exemples de séparation des groupes morpho-syntaxiques, soit par d'autres pronoms (toniques) et des adverbes -cas fréquent- soit, par des ensembles syntaxiques plus amples, ce qui est plutôt rare.

En utilisant l'épreuve de l'écart par rapport à l'original des vieilles versions roumaines des textes bibliques, l'auteur prouve que les soi-disant disjonctions ne sont pas dues à l'imitation servile de l'ordre des mots du slavon ou de la langue magyare, comme on l'a affirmé jusqu'ici, mais qu'elles représentent des témoignages d'une étape archaïque de l'évolution des formes verbales composées qu'on rencontre aussi dans d'autres langues romanes anciennes, et dont on peut observer les traces encore de nos jours dans la poésie folklorique roumaine de certaines régions. L'ordre des mots du slavon n'a fait que favoriser leur prolifération au niveau de la langue livresque, créant ainsi une *différenciation diastratique* de l'ancien roumain (pour employer le mot de Leiv Flydal). Durant la seconde moitié du XVIIe siècle, grâce à des écrivains de formation baroque tels que Dosoftei et Cantemir, ces constructions, qui avaient été reléguées à la périphérie du système, sont réhabilitées au point de vue stylistique, par une mutation fonctionnelle.

L'auteur analyse de la même manière les dissociations des syntagmes [adverbe de comparaison + adjectif (adverbe)] — fréquentes dans la langue ancienne — qu'on peut considérer prémorphologiques au niveau du groupe nominal.

BDD-A1446 © 1977-1978 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.25 (2026-09-15 02:12:12 UTC)